

Bespreking van het Bijbelboek Daniël

door J.G. Fijnvandraat

De 12 hoofdstukken vers voor vers verklaard

Inleidingen I: op de Hoofdstukken 1-6

WOORD VOORAF

Van de personen uit het Oude Testament heeft Daniël me altijd erg aangesproken. Als jongen zong ik graag:

Sta voor 't geen gij plicht weet pal, doe als Daniël. Zij uw weg langs berg of dal, gehoorzaam Gods bevel. Wees ook gij een Daniël, sta al is 't alleen. Luister steeds naar Gods bevel, dit leidt ten hemel heen.

(lied 503 bundel Joh. de Heer)

Daniël stond pal, niet voor zijn eigen zaak, ook niet voor een fictie, maar voor de zaak van de Heer. Velen staan pal voor een ideaal of een ideologie, waarvan de waarde nihil of zeer beperkt is; dit laatste omdat de eer van God er niet bij in het geding is. Anderen zeggen te strijden voor de eer van God en hebben helaas niet in de gaten, dat hun eigen eer in het spel is of zelfs de hoofdrol speelt.

Daniël ging het nooit om zijn eigen eer; zelfs de schijn, dat hij voor zijn eigen belang opkwam, heeft hij weten te vermijden. De eer van God ging hem boven alles. Hij hield vast aan het Woord van de Heer en weigerde zich te verontreinigen met het voedsel dat de koning voorschreef. Eveneens weigerde hij om te bidden tot een mens. God liet deze trouw van Daniël niet onbeloond: Hij schonk hem wijsheid en inzicht op zijn gebed en verloste hem uit de muil van de leeuwen. Aan zo iemand kon God - met eerbied gesproken - zijn gedachten toevertrouwen. Zo iemand kon Hij gebruiken als zijn profeet. En hóe heeft Daniël geprofeteerd! Over de geschiedenis van de rijken van de mensen heen, heeft hij de komst aanschouwd van de Mensenzoon aan Wie de heerschappij wordt gegeven en eer en koninklijke macht. Hij heeft de koninklijke heerlijkheid gezien van Hem, die als Mens nog geboren moest worden en gelegd zou worden in een kribbe, en die aan het eind van zijn dienstwerk hier op aarde gehangen zou worden aan een kruis. Van de overwinning van de Kruisiging van Golgotha heeft Daniël geprofeteerd. Hij heeft gesproken over rijken die opkwamen en die ondergingen, maar dat diende alleen als richtlijn voor hen, die de verlossing verwachtten, en als prélude op de beschrijving van de komst van de Zoon des Mensen.

Zoals Daniël zelf mij aansprak in mijn jeugdjaren, zo deden zijn profetieën mij dat op latere leeftijd; en daarvan zou ik in deze beschouwing graag iets willen laten doorklinken.

Van harte hoop ik, dat deze bijbelstudie onder Gods zegen vooral jonge mensen mag dienen om het voorbeeld van Daniël te volgen en pal te staan voor de zaak van de Heer. Eveneens hoop ik, dat de bespreking van de profetieën van Daniël hen mag dienen om mee uit te zien naar de komst van Hem, aan Wiens voeten God eenmaal alle dingen zal onderwerpen. Als die verwachting met het oog op jongeren geen ijdele hoop zal blijken te zijn, zullen ook ouderen met deze studie gediend zijn.

Dit werk over het boek Daniël is niet opgezet als een doorlopend betoog. Integendeel, het geeft een tekst-voor-tekst-verklaring. Wel is geprobeerd het onderlinge verband tussen de teksten zoveel mogelijk te doen uitkomen. Waar de tekst daartoe aanleiding gaf, is bij een woord of uitdrukking een aantekening gemaakt waarin verwijsteksten worden genoemd of een nadere verklaring van het woord of de uitdrukking wordt gegeven. Wil men het verband van de uitleg van het boek Daniël zelf vasthouden, dan kan men zulke uitweidingen in eerste instantie overslaan.

De opzet van het boek is zo gekozen, dat het ook als naslagwerk tot zijn recht kan komen. Dat is althans de hoop van de schrijver.

Over de inleiding moet nog het volgende worden opgemerkt: ze valt in twee delen uiteen. Het eerste deel gaat in op de kritiek, die tegen het boek Daniël is ingebracht en nog wordt ingebracht. Dit is vooral gebeurd voor jongere lezers, die bij hun opleiding op school met dit soort theorieën in aanraking komen of zijn gekomen. De lezer die in dit soort problemen niet geïnteresseerd is, kan dit deel zonder verlies van een goed begrip van de rest van het boek overslaan.

In het tweede deel van de inleiding worden drie visies op het boek Daniël vergeleken, die alle uitgaan van de absolute betrouwbaarheid van de Bijbel, dus ook van het boek Daniël, maar die wat betreft de uitleg van de profetische delen, die in dit boek voorkomen, nogal uiteenlopen. Het is wel van belang kennis te nemen van deze uitgangspunten en ze tegen elkaar af te wegen.

EERSTE INLEIDING - ZICHT OP DE BIJBEL

Christenen met een dunne bijbel

Er zijn christenen, die de hele Bijbel lezen, maar die aan het boek Daniël niet of nauwelijks toekomen, of hoogstens zich tot de eerste zes hoofdstukken beperken. Het profetische gedeelte van Daniël vinden ze maar moeilijk. Ze hebben het trouwens helemaal niet zo begrepen op die bijbeluitleggers van buiten de gevestigde kerken, die het steeds maar over de komst van Christus hebben en die de Bijbel als een soort puzzelboek schijnen te lezen. Voor dit soort christenen is dit boek zeker geschreven. Zij zouden er goed aan doen eens het boek Daniël te gaan bestuderen.

Er zijn andere christenen, die een Bijbel van heel geringe omvang bezitten. Het Oude Testament bevat bij hen alleen het boek Daniël en het Nieuwe is slechts de Openbaring van Johannes rijk.

Deze christenen hebben meestal heel wat kritiek op 'de' kerk, omdat die hun toekomstvisie niet deelt en ze steken die kritiek niet onder stoelen of banken. Ze bezoeken vrijwel alleen samenkomsten waar over de toekomst gesproken wordt, zodat er bij hen van een geregeld geestelijk leven in gemeentelijk verband geen sprake is. Dat er bijbelboeken zijn, die handelen over orde en tucht in de Gemeente laat hen vrij koud en van wat diepergaande leer in de Schrift moeten ze ook niets hebben, want leer vinden ze maar droog. Hun kinderen - overspoeld met kritiek op 'de' kerk - komen treurig genoeg tussen wal en schip terecht. Als ze ouder worden schrijven ze niet alleen 'de' kerk, maar ook de Bijbel en het geloof af.

Voor dit soort christenen is deze beschouwing eigenlijk niet geschreven. Zij zouden er veel beter aan doen eens een verhandeling over de brieven van Paulus te bestuderen.

Daniël opnieuw voor de leeuwen

Naast - soms eenzijdige - waardering ondervindt de profetie van Daniël - soms kleinzielige - kritiek. Deze is afkomstig van hen, die zich boven de Schrift stellen in plaats van zich ootmoedig onder het Schriftwoord te buigen.

Is de schrijver van het boek Daniël éénmaal voor de leeuwen gegooid, zijn boek ondergaat dit lot regelmatig en dat niet alleen in het heden, maar reeds van de vroegste tijden af. De heiden Porphyrius (± 300 na Chr.), die vijftien boeken tegen het christendom schreef, staat aan het hoofd van een lange rij schrijvers, die het boek Daniël aan hun kritiek hebben onderworpen. Evenals zijn auteur doorstond en doorstaat dit geschrift al deze aanvallen echter ongeschonden. Om een ander beeld te gebruiken: zoals de drie vrienden 'de kracht van het vuur uitblusten' (Hebr. 11:33), zo verrijst het boek waarin hun geschiedenis staat vermeld, elke keer opnieuw uit de vuurgloed van de kritiek zonder dat er een schroeilucht aan zijn gewijde bladen valt op te merken.

Historisch onbetrouwbaar?

De kritiek op het boek Daniël bestrijkt een drietal terreinen. Men acht het geschrift:

- a) historisch gezien onbetrouwbaar,
- b) rationeel beschouwd onwaarschijnlijk,
- c) profetisch gezien onwaarachtig.

Deze drie punten vragen om een nadere uitwerking. Voor de vermeende historische onbetrouwbaarheid worden eigenlijk nog maar drie belangrijke argumenten aangevoerd. Ten eerste dat een

verovering van Jeruzalem in het derde jaar van Jojakim niet door de geschiedkundige mededelingen in andere Bijbelboeken wordt gestaafd en dat een wegvoering van de koning naar Babel daarin niet te vinden is; evenmin laat de ongewijde geschiedenis er ruimte voor. Ten tweede, dat de periode van waanzin van Nebukadnezar niet door historische gegevens wordt gedekt, terwijl daaraan toch volgens het boek Daniël ruime openbare bekendheid gegeven zou zijn. Ten derde, dat de figuur van Darius als een zelfstandig vorst niet te plaatsen valt. Daarnaast valt men over het feit, dat Belsazar koning wordt genoemd en Nebukadnezar zijn vader heet. Deze laatste twee punten zijn haast te onbenullig om er aandacht aan te besteden. Verderop in deze inleiding hoop ik te laten zien, wat deze kritiek waard is. Nu beperk ik me tot een bespreking van de aard van deze kritiek om daarna uitvoerig in te gaan op de les, die de geschiedenis van de opgravingen deze critici eigenlijk had moeten leren.

Voor de critici die we op het oog hebben is het niet vinden van een bijbels gegeven in de annalen van de ongewijde geschiedenis vaak al voldoende om tot de onechtheid van zo'n bijbelse mededeling te besluiten. Onder hen heerst onmiskenbaar een hoge graad van vooringenomenheid als het om dit soort zaken gaat. Ze treden de bijbelse gegevens namelijk met groot wantrouwen tegemoet en kennen verhoudingsgewijs veel meer waarde toe aan buitenbijbelse mededelingen. Vrij uitvoerig wil ik aan de hand van citaten daarvan een sprekend voorbeeld geven. In vroeger jaren was een geliefd stokpaardje van de bijbelcritici de geschiedenis van Belsazar in Dan.5. Volgens dit hoofdstuk droeg de laatste koning van het Babylonische rijk de naam Belsazar en deze werd in de gedenkwaardige nacht van de inneming van Babylon gedood. Volgens ongewijde geschiedenis was echter Nabonidus de laatste vorst van de Chaldeeën en deze is na zijn gevangenneming niet ter dood gebracht, maar verbannen naar Carmanië waar hij zich 'de rest zijns levens' (Berossus) aan zijn studies mocht wijden (Noordtzij, p.360). Hier had men nu eens niet met het ontbreken van gegevens te doen, nee hier had men buitenbijbelse gegevens, die de bijbelse weergave uitsloten. In plaats van zich af te vragen of de ogenschijnlijk tegenstrijdige gegevens ook met elkaar in overeenstemming te brengen waren, gebruikte men de schijnbare tegenstrijdigheid om er de zogenaamde onbetrouwbaarheid van het boek Daniël mee aan te tonen. Dit stokpaardje werd bereiden tot het midden van de vorige eeuw, want toen brak de steel. De volgende citaten laten zien hoe dit gebeurde.

De historie heeft gesproken

Als eerste laat ik de archeoloog J. McKee Adams (p.68, 69) aan het woord. Hij schrijft het volgende:

In het jaar 1854 kreeg J. E. Taylor, Brits Consul te Basra, van het bestuur van het Brits Museum de opdracht om een aantal ruïnes te onderzoeken in Zuid-Mesopotamië. Onder de plaatsen, die hij bezocht bevond zich er een, die door de Arabieren al-Muqayyar, 'de asfaltheuvel', werd genoemd, gelegen ongeveer elf mijl ten westen van de Eufraat. Boven een serie kris-krasliggende zandheuvels verhief zich een aanzienlijke hoogte, waar - boven het puin - muren uitstaken van roodgebakken stenen, die met asfaltspecie waren gemetseld. Aan dit laatste had de heuvel zijn naam te danken. De onmiskenbare belangrijkheid van dit gebouw trok de aandacht van Taylor en hij besloot om het uit te graven. (. . .)

In de loop van het werk was Taylor zo gelukkig in een geheime bergplaats van spijkerinscripties een aantal cilinders te ontdekken, die daar gedeponerd waren door Nabonidus (555-538 v. Chr.), de laatste inheemse vorst van Babylon. Deze beschrijft daarin zijn herstelwerkzaamheden aan de tempel van de maangod van Ur en bidt om de zegen van Nannar, heer der goden van hemel en aarde, over zichzelf en zijn zoon Belshazzar. Deze gegevens werden onmiddellijk opgevat als een bevestiging, dat al-Muqayyar identiek was met het oude Ur. In 1922 begon Woolley onder auspiciën van het Brits Museum en van de universiteit van Pennsylvanië met opgravingen, die een revolutionaire verandering brachten in de opvattingen, die men tot dat ogenblik aan gaande Ur der Chaldeeën had. Ze betekenden het aanbreken van een nieuwe eeuw in de geschiedenis van de archeologie in Mesopotamië.

Bijzonder interessant wordt het probleem en de oplossing van het vermelden van Belsazar als laatste koning van Babylon weergegeven door Sidney Collet (1955). Hij schrijft:

Een ander, misschien nog merkwaardiger geval [dat opgravingen de juistheid van de bijbelse mededelingen bevestigen, JGF] is dat van de vermelding van Belshazzar als koning van de Chaldeeën. Tot betrekkelijk kort geleden viel een dergelijke naam in de hele Chaldeeëse en oude geschiedenis niet te ontdekken, zelfs in geen enkel geschrift, waar dan ook. En dat, terwijl er een kennelijk complete lijst van koningen van Babel bestond, die geen ruimte liet voor invoeging van nog een andere naam. En om de zaak nog moeilijker te maken: deze lijst gaf de naam van koning Nabonidus als degene, die regeerde juist in die tijd waarop volgens het bijbelverhaal Belshazzar koning was. Hier konden de critici nu iets tegen de Bijbel inbrengen, dat door alle bekende geschriften gesteund werd, en dat zijns gelijke niet kende. Maar opnieuw deden tijd en spade hun werk goed. In 1854 ontdekte Sir Henry Rawlinson in 'Ur der Chaldeeën' een aantal terracotta cilinders, die een inscriptie bevatten van de bovengenoemde Nabonidus, waarin hij melding maakt van 'Belshazzar, mijn oudste zoon'. Dit was een stap in de goede richting, daar er twee dingen mee bewezen werden: (1) dat er een man was, die Belshazzar genoemd werd en (2) dat hij als zoon van Nabonidus in Babylon leefde in dezelfde tijd als waarin Daniël hem geplaatst had.

Maar er bleef nog de moeilijkheid hoe hij koning van de Chaldeeën kon zijn daar ieder ander bericht uit de oudheid toonde, dat zijn vader Nabonidus de laatst regerende vorst was. Nog wat tijd en nog wat meer graafwerk en ook deze schijnbare tegenstrijdigheid werd opgelost, waarbij de juistheid van het zo op zichzelf staande bijbelse gegeven tot op de letter bevestigd werd. In 1876 deed Sir Henry Rawlinson een van de meest merkwaardige ontdekkingen, die tot dat ogenblik bekend waren. Zijn werklieden verrichtten opgravingen op een zeer oud gedeelte van Babylon en stootten daarbij op een aantal kruiken, die gevuld waren met meer dan tweeduizend spijkerschrifttabletten; dit zijn tabletten, die inscripties bevatten bestaande uit wigvormige letters zoals die in het oude Babylon en Perzië gebruikt werden. Een van deze bleek een officieel verslag te bevatten van niemand minder dan Cyrus, de koning van Perzië, over de inneming van Babylon. Daarin zegt hij, dat Nabonidus eerst vluchtte en daarna gevangengenomen werd, en hij voegt eraan toe, dat op een zekere 'nacht . . . de koning stierf'. Daar we weten, dat Nabonidus gevangengenomen werd en nog geruime tijd na de val van Babylon leefde, kan deze 'koning' niemand anders zijn dan Belshazzar van wie de oude op zijn juistheid betwijfelde bijbel lang geleden gezegd had 'in die nacht werd Belshazzar, koning van de Chaldeeën gedood' (Dan. 5:30). Het is nu wel duidelijk, dat Belshazzar als regent optrad gedurende de afwezigheid van zijn vader - ja, hij wordt ook daadwerkelijk als koning vermeld in een andere oude inscriptie van een wetsdocument, dat gedateerd is 'in het derde jaar van koning Belshazzar', waarbij alleen de naam iets anders is gespeld. Het feit, dat nu aan het licht gekomen was, namelijk dat Nabonidus en zijn zoon Belshazzar terzelfder tijd regeerden, verklaarde bovendien meer dan wat ook, het aanbod van Belshazzar om Daniël tot derde heerser te maken in zijn koninkrijk (Dan. 5:±6), aangezien Nabonidus de eerste en Belshazzar, de regent, de tweede plaats innam. Anders toch was Daniël ongetwijfeld de tweede heerser geworden, juist zoals Faraó dat deed met Jozef.

M.G. Kyle (1916, p.250) maakt melding van het gebed van Nabonidus gericht tot de maangod Sin, hij schrijft: 'En wat mij, Nabonidus, koning van Babylon, betreft, bewaar mij van zonde tegen uwe verheven godheid, en schenk mij genadiglijk een lang leven; en breng in het hart van Belsazar, mijn eerstgeboren zoon, die uit mijn lendenen is voortgekomen, de vreze voor uw verhevene godheid, zodat hij geene zonde moge bedrijven en dat hij overladen worde met de volheid des levens'.

Op de vondsten van Taylor wijst, naast Collet, en bijv. André Parrot (1957), ook A. Noordtzijs (1924).

Hij geeft een schildering van de val van Babylon waarbij hij de rol van Nabonidus (door hem Nabona'id gespeld), zowel als die van Belsazar duidelijk beschrijft.

Ook H.W. Obbink geeft uitvoerig de vondsten van Taylor en Rawlinson weer. Hij wijst erop dat Rawlinson de door Taylor gevonden cilinders wist te ontcijferen en hij verklaart ook waarom het tot het begin van deze eeuw duurde voordat men de opgravingen te Ur weer ter hand nam onder leiding o.a. van C.L. Woolley.

Het is teleurstellend, dat G. Ernest Wright van deze vondsten geen gewag maakt. Hij geeft alleen een stukje weer van de zogenaamde Cyrus-Nabonidus-kroniek en noemt Belshazzar slechts in een voetnoot, waarbij hij opmerkt: 'De zoon was nooit in werkelijkheid koning, zoals we wellicht uit

Daniël zouden afleiden'. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen, dat Belsazar niet de titel van koning gedragen heeft en de Bijbel hem onterecht koning van de Chaldeeën zou noemen.

Werner Keller is niet veel uitvoeriger, maar hij wijdt aandacht aan het probleem waarom Daniël tot derde heerser verheven zou worden en erkent dat de Bijbel dat probleem heeft opgelost. Daarbij maakt hij dan de domme opmerking, waarop ik eerder doelde, dat Belsazar 'niet zoals het boek Daniël zegt (5:2), de zoon van Nebukadnezar, maar van Nabonidus was'. Alsof 'zoon' geen 'kleinzoon' of zelfs 'nakomeling' kan betekenen (vergelijk 2 Sam. 9:7 waar zowel Jonathan als Saul de vader van Mefiboseth worden genoemd). Dit nog afgezien van de vraag of bloedverwantschap een rol heeft gespeeld.

Wat uitvoeriger is M.A. Beek. Hij geeft aan, dat Nabonidus (door hem als Nabonid geschreven) geen lijfelijke zoon van Nebukadnezar is, daar hij tot de Aramu (Arameeërs) behoorde en niet tot de Kaldu (bijbels: Chaldeeën) zoals Nebukadnezar. Dit probleem laat hij verder rusten. Hij beschrijft vervolgens hoe deze Nabonidus met de priesterklasse in conflict komt, doordat hij weigert aan de nieuwjaarsfestiviteiten ter ere van Mardoek deel te nemen. In plaats van Mardoek vereert de koning de maangod Sin. Verder blijkt, dat hij zich in het 7e, 9e, 10e en 11e jaar van zijn regering in Tema, dat in een Arabisch land gelegen is, heeft opgehouden. Belangrijk is dan een citaat, dat een gedeelte weergeeft van een gedicht, waarin ten tijde van Cyrus het wanbeheer van Nabonidus aan de kaak wordt gesteld. Het luidt als volgt: 'hij (d.i. Nabonidus) gaf het leger in handen van de erfzoon, zijn eerstgeborene, de troepen van alom stelde hij onder diens bevel. Hij legde de macht uit handen en gaf die ander de koningsheerschappij. Hij zelf ging op een verre weg. De strijdkrachten van Akkad staan aan zijn kant en naar de stad Tema, midden in het land der Amorieten is hij van plan te trekken'.

Volgens dr. Beek zal Nabonidus in dit gedicht wel wat te zwart zijn afgeschilderd. Nu interesseert ons dat minder dan het feit dat de inscriptie een duidelijk licht werpt op het feit van de gelijktijdige regering van Belsazar en Nabonidus. Daarmee is - we zagen het reeds - verklaard waarom Belsazar aan Daniël de positie van derde heerser in het vooruitzicht stelt. En tevens verklaart dit gedicht waarom Belsazar met recht koning genoemd kon worden, al was zijn vader de eigenlijke vorst. Dit spreekt te meer als we weten dat volgens Babylonische gegevens Belsazar al in 553 v. Chr. mederegent te Babylon was (Merrill F. Unger, 1954, p.298).

De twijfel aan de historiciteit van het bestaan van Belsazar is met de hiervoor besproken vondsten van de baan. Bij Berkelbach van den Sprenkel (p.30) wordt dan ook zonder enig kritisch commentaar gesteld:

In Babylon zat Nabonid op de troon, een priester en geleerde, zijn zoon Belsazar leed een nederlaag tegen den Perzische veroveraar Cyrus; deze nam in 539 de stad. In het bijbelsch boek Daniël en zijn verhaal omtrent de waarschuwing, die in den laatsten nacht der belegering aan den wand van de feestzaal in het paleis verscheen, door onbekende hand in vlammen geschreven, ligt de verwondering der tijdgenooten over den val van een koningschap, dat duizenden jaren had bestaan, voor altijd besloten.

Je vraagt je alleen af of de schrijvers - gezien het slot van bovenstaand citaat en gezien het gemak waarmee ze elders in hun boek over een zogenaamde deuterio-jesaja spreken - dit ook zo positief gesteld hadden als ons nog alleen de bijbelse gegevens over Belsazar ter beschikking stonden.

In ieder geval betekenden de hierboven vermelde vondsten, die zo krachtig de historische betrouwbaarheid van de bijbel bevestigden niet het einde van de historische kritiek.

Anderzijds is het verheugend op te merken, dat er bijbelgeleerden zijn, die stelling nemen tegen deze kritiek. Het volgende citaat (B.J. Oosterhoff) legt daarvan getuigenis af:

En dan is er nog een betekenis van de opgravingen. In de laatste honderd jaar waren de Oud-Testamentische geschriften bij velen in diskrediet gekomen. Men betwijfelde ernstig het waarheidskarakter van het Oude Testament ... Een evolutionistische geschiedbeschouwing, waarbij men er van uitging, dat in de geschiedenis zich alles ontwikkelt van het lagere naar het hogere, van het onvolkomene naar het volmaakte, werd aan het Oude Testament opgedrongen. Maar juist op het moment dat deze beschouwing bij vele beoefenaars van de

Oud-Testamentische wetenschap hoogtij vierden, brachten de opgravingen de onzinnigheid daarvan duidelijk aan het licht en bevestigden de waarheid van het Oude Testament.

Rationeel beschouwd onwaarschijnlijk?

Op het vlak van de onwaarschijnlijkheid richt de kritiek zich vooral tegen hetgeen in hoofdstuk 4 en 6 vermeld wordt. Men acht het onwaarschijnlijk, zo niet onmogelijk, dat God in staat is het menselijk lichaam de hitte van een vuurgloed te laten doorstaan en eveneens dat Hij de muil van hongeri-ge leeuwen toestopt zodat ze één man sparen om even daarna een heel gezelschap te verslinden. De van ouds vrijzinnige theoloog beschouwt deze verhalen dan ook als pure fantasie en ziet er totaal geen Godsopenbaring in. De moderne vernieuwingstheoloog schrijft ze als historisch gegeven net zo goed af, maar meent dat ze wel behoren tot de Godsopenbaring. Volgens hem gaat het echter niet om de feitelijkheid van de gebeurtenissen, maar om de boodschap die deze verhalen bevatten en die God erdoor aan ons wil doorgeven. Dit klinkt wat vromer, maar in wezen komt het op hetzelfde neer.

Nu is het - bezien vanuit gewoon menselijk standpunt - ook inderdaad onwaarschijnlijk en onmogelijk wat Daniël ons in de genoemde hoofdstukken meedeelt. Hier geschieden namelijk twee wonderen. Wonderen zijn nu eenmaal onwaarschijnlijk en lijken een onmogelijkheid, want ze betekenen een radicale inbreuk op de normale gang van zaken. Wie echter 'God' zegt, zegt ook 'wonder', tenzij de God in wie men gelooft slechts een soort eerste oorzaak is geweest en Hij aan de wetten van zijn eigen schepping gebonden is. De mogelijkheid van het wonder valt dan ook voor wie zich christen noemt niet te ontkennen. De vrijzinnige theoloog J.A. Bruins Sr. heeft dat indertijd wel onderkend en schrijft dan ook: 'Men moet daarom niet vragen naar de mogelijkheid, maar naar de werkelijkheid van wonderen'.

De werkelijkheid van de wonderen tracht hij dan te ontkennen door allerlei zogenaamde onjuistheden in de weergave op te dissen, waarbij zijn betoog wemelt van uitdrukkingen als 'wij menen dat', 'wij vermoeden dan ook dat' en dergelijke. Maar deze kritiek staat of valt met de kwestie van geloof. Het enige punt dat bespreking verdient is, dat dergelijke wonderen als in het boek Daniël vermeld staan en die zich in de openbaarheid verifieerbaar afspeelden, nu blijkbaar niet meer plaatsvinden. Voor de christen is dit echter geen punt. Niet alleen staat Gods almacht voor hem buiten kijf, maar ook Gods soevereiniteit. Of God een dienst met wonderen en tekenen wil begeleiden, zoals bijv. bij Christus en zijn apostelen geschiedde, of dat Hij aan een dienst geen enkel teken verbindt, zoals in het geval van Johannes de Doper, is zijn zaak en niet de onze (vgl. Joh.10:41).

God kan door het geloof wonderen van uitredding geven, waarbij koninkrijken ten onder worden gebracht, de kracht van het vuur wordt uitgeblust en de muil van de leeuw wordt toegesloten. Hij kan met zijn dienstknechten echter ook een andere weg gaan, waarbij ze overgegeven worden aan folteringen, steniging of zelfs in stukken worden gezaagd (zie het onderscheid tussen Hebr.11:33,34 en 11:35-37). Wie zal Hem voorschrijven wat Hij te doen heeft?! In beide gevallen is Hij het die het lot van de zijnen in zijn hand heeft en hen leidt.

Die leiding kan uitredding uit doodsgerevaren betekenen, maar kan evengoed inhouden dat Hij de zijnen sterkt tot in de dood. Hij is Dezelfde, en Hij verlaat de zijnen niet hoewel Hij met de één andere wegen gaat dan met de ander. Hij redt een Petrus uit een dubbel bewaakte gevangenis, maar laat toe, dat Jakobus met het zwaard wordt gedood (Hand. 12). Wie zal Hem voorschrijven 'waar' en 'wanneer' Hij 'wat' moet doen?

Eveneens, maar dan op andere gronden, acht men het onwaarschijnlijk, dat Nebukadnezar en Darius de respectievelijk in Daniël 4 en Daniël 6 beschreven proclamaties hebben doen uitgaan. Men acht het onwaarschijnlijk dat beide vorsten zo'n geestelijke omwenteling als in die hoofdstukken beschreven, zouden hebben doorgemaakt. En men acht het totaal ondenkbaar dat ze dat ook nog aan hun onderdanen bekend gemaakt zouden hebben. In het geval van Nebukadnezar vergeet men dan dat openbaarmaking van zijn periode van waanzinnigheid heel wat beter is, dan de zaak te verdonkeremanen (zie G. Ch. Aalders, p.92,93). Bovendien geeft de proclamatie het herstel van de koning aan, waarmee het psychologische bezwaar wegvalt. Belangrijker is echter dat men vergeet, dat 'in de hand van de Heer het hart van de koning is als waterbeken' (Spr. 21:1).

Profetisch onwaarachtig

Zo blijft dan nog de kritiek op de profetische mededelingen over. In wezen komt die er ook op neer, dat men de mededelingen onwaarschijnlijk vindt, nu echter op een ander vlak. Men acht het namelijk onwaarschijnlijk, zo niet onmogelijk, dat iemand van tevoren zo nauwkeurig de toekomst kan voorzeggen als Daniël heeft gedaan. Dat betreft zijn voorzegging van de opkomst van de vier wereldrijken in Dan. 2 en 7, zijn weergave van de Grieks-Perzische geschiedenis in hoofdstuk 8 en vooral zijn uiterst nauwkeurige beschrijving van de strijd die zou plaatsvinden tussen Egypte ('de koning van het zuiden') en Syrië ('de koning van het noorden') in Dan.11. Men beweert eenvoudig, dat de schrijver van het boek Daniël dus geleefd heeft omstreeks het jaar 165 v. Chr. Toen eerst zou deze profetie zijn opgesteld. Het komt er op neer, dat we hier een beschrijving achteraf van de gebeurtenissen zouden hebben, waaraan de schrijver een profetische inkleding heeft gegeven. Daniël zelf beschouwt men daarbij als een min of meer legendarische figuur. Zij, die aan de Bijbel toch nog een openbaringskarakter toekennen, maar zich overigens op een bijbelkritisch standpunt stellen, noemen dit natuurlijk niet een onwaarachtige daad, of wat het zou zijn: een vervalsing of een stuk bedrog. Nee, zij spreken over de gewoonte van die tijd om aan een geschiedenis een profetisch karakter te geven. Alsof daarmee de zaak zelf verandert!

Overigens zij opgemerkt, dat men met de jonge datering zo omstreeks het jaar 165 v. Chr. nog niet af is van het wonder van de profetie. De mededelingen aangaande het Romeinse rijk en aangaande de persoon van Jezus Christus blijven dan nog altijd voorzeggingen. Nu zijn er echter uitleggers, die de periode van de vier wereldrijken óf eerder laten beginnen dan met het Babylonische rijk óf de duur ervan inkrimpen door het Medisch-Perzische rijk in een apart Medisch en een afzonderlijk Perzisch rijk te laten uiteenvallen. In beide gevallen komt men met het vierde rijk dan uit in de tijd van de Makkabeeën. Bij de bespreking van Dan.2 komen we hierop terug. Hier is het voldoende te vermelden, dat de betreffende uitleggingen zo gewrongen zijn, dat men Procter wel gelijk moet geven als hij zegt, dat de jonge datering die men aan het ontstaan van het boek toekent, ingegeven is door de wens om zo veel mogelijk het element van een bovennatuurlijke voorzegging uit te schakelen. De tweede manier is deze, dat men erkent dat met het vierde rijk het Romeinse rijk bedoeld is. Dat rijk, zo zegt men, was omstreeks 165 al een wereldmacht aan het worden. Daniël heeft zich dus aan een toekomstvoorspelling gewaagd en die is vrij aardig uitgekomen. Maar, zo betoogt men, hij heeft toch ook wel een aantal steken laten vallen, want er hebben nooit tien koningen tegelijk in het Romeinse rijk geregeerd en daar spreekt Dan.7 toch wel over.

Men vergeet dan dat het lot van wereldrijken wel heel moeilijk te voorspellen valt omdat het zo ontzaglijk wisselvallig kan wezen. Tegenover Rome stond bijv. nog altijd Carthago, dat in de tweede Punische oorlog het Romeinse rijk heeft doen wankelen op zijn grondvesten. Het had die oorlog uiteindelijk wel verloren, maar betekende voor Rome toch nog steeds een bedreiging. Bovendien kan een rijk, dat uit zoveel samengestelde rijken bestaat ook zo maar uiteenvallen door opstanden of burgeroorlogen. Op de kwestie van de tiendeling kunnen we hier niet uitvoerig ingaan; het zij voldoende er op te wijzen, dat de geschiedenis van de wereldrijken doorgetrokken wordt tot op de verschijning van Jezus Christus. Wat dat betreft ligt zelfs nu nog veel van wat Daniël profeteerde aangaande het beeld (Dan.2) en de vier dieren, bijzonder het vierde dier (Dan.7) in de toekomst. Er is geen sprake van verkeerde voorstelling, slechts van nog niet geheel vervulde profetie. Datgene wat Daniël echter aangaande het Romeinse rijk voorzegd heeft en wat in het verleden is uitgekomen is op zichzelf al merkwaardig genoeg.

Dat men ook de voorzeggingen aangaande Jezus Christus van hun kracht berooft door ze elk profetisch karakter te ontnemen is bedroevend genoeg, maar anderzijds ook niet verwonderlijk. Tenminste niet als we bedenken dat achter al deze pogingen de satan zit, de grote tegenstander van God, die niets onbeproefd zal laten om het Woord van God afbreuk te doen. Gelukkig zijn deze pogingen in dit geval te gekunsteld om ze serieus te nemen.

Een typerend voorbeeld

Een typerend voorbeeld van dit soort kritiek op het boek Daniël is te vinden in 'De boeken van den bijbel - Oude Testament', van mijn vroegere godsdienstleraar op de kweekschool, J.F. Beerens. Om verschillende redenen citeer ik deze theoloog, die zijn orthodoxe visie op de Bijbel inruilde voor de vrijzinnige opvatting, heel uitvoerig. En wel ten eerste omdat hij een compacte, vrijwel volledige opsomming geeft van de kritiek die tegen het boek en dan wel bijzonder tegen het auteurschap van

Daniël zijn ingebracht. Ten tweede omdat hij bepaalde argumenten aanvoert, die in zijn tijd allang weerlegd waren. Ten derde omdat Beerens duidelijk laat blijken dat het ontbreken van buitenbijbelse gegevens over een bepaalde zaak voor hem voldoende grond is om de bijbelse gegevens daarover onbetrouwbaar te achten. Ten vierde omdat de toon van zijn betoog zo duidelijk de arrogantie ver-raadt van het bijbelkritisch theologisch denken.

(Zie voor verdere kritiek op dit geschrift: G. Visee, 1969.) Welnu, Beerens schrijft het volgende:

Het boek Daniël is stellig eerst lang na de ballingschap geschreven. Hierop wijzen 1° des schrijvers onbekendheid met de gebeurtenissen uit dien tijd. Onjuist is zijn bewering (1:1), dat Jeruzalem in 't 3e jaar van Joakim (606) door Nebukadnezar, die van 604-562 regeerde, veroverd is. De laatste koning van Babel heette niet Belsazar (5:30) maar Nabonidus (555-539), die geen zoon van Nebukadnezar was (5:2). Niet Darius, de Mediër (6:1) maar Cyrus, de koning van Perzië heeft Babylon veroverd. Van een 7-jarige krankzinnigheid van Nebukadnezar (vs. 30) weet de historie niets. En geen enkele balling zou het gewaagd hebben zijn tijdgenooten wijs te maken, dat Nebukadnezar (3:29), en Darius (6:27) edikten zouden hebben uitgevaardigd, waarin bevolen werd, dat de God der Joden alleen mocht worden vereerd of dat een wetsgetrouwe Jood als Daniël aan 't hoofd der Babylonische wijzen kwam te staan (2:48). Uit dit alles blijkt, dat de schrijver in de geschiedenis van de ballingschap slecht thuis was. Hij moet er ver van hebben afgestaan. 2° wijst op 't late ontstaan van dit boek het feit, dat het in den Hebreeuwschen bijbel niet in dezen Zen bundel, waarin het hoorde (de profeten) maar in den Sen (de geschriften) is opgenomen. De tweede bundel was dus reeds afgesloten, toen dit boek geschreven werd. Daar deze afsluiting ± 400 v. Chr. plaats vond, kunnen wij besluiten, dat 't zeker na dien tijd ontstaan is.

3° Over de 70 jaren van de ballingschap, bij Jeremia vermeld, kon alleen iemand gaan speculeeren, die geruimen tijd na de verovering van Jeruzalem moet hebben geleefd.

4° Jezus ben Sirach heeft Daniël niet gekend. Anders had hij hem zeer zeker met de andere profeten, Jeremia, Ezechiël, Job en de 12 profeten vermeld in zijn 'lofzegging op de vaderen uit den voortijd' (49:7-10).

5° Ook de taal wijst op een jongen oorsprong. Bijv. de aanduiding van waarzeggers, magiërs door het woord Chaldeën (2:2,4,10; 4:4; 5:7:11) was alleen mogelijk toen de Chaldeën niet meer de wereldbeheerschers waren. Hst. 2:4b-7:28 is bovendien geschreven in 't Arameesch, de taal der Joden na de ballingschap; terwijl in hst. 8-12 veel Perzische en Grieksche woorden voorkomen.

Wanneer 't boek is geschreven, is gemakkelijk te bepalen. Mag de auteur weinig kennis hebben van den tijd, waarin Daniël leefde, des te meer weet hij af van de staatkundige verhoudingen na Alexander den Groote en van de verwickelingen tusschen Ptolemaeën en Seleuciden. In 't bijzonder is hij op de hoogte met het leven van den godslasterlijken Antiochus IV Epifanes. Men leze hiervoor de uitvoerige mededeelingen over dezen vorst in hst. 7:24,25; 8:9-12, 23b-25; 11:21-45. Hier wordt zoo in details afgedaald, dat 't duidelijk is, dat wij hier niet voorzeggings, maar geschiedbeschrijving voor ons hebben. In 8:14 hooren wij, dat de tempel in Jeruzalem, die door deze vorst December 168 v. C. door 't offeren van zwijnen op 't Zeus-altaar was ontwijd geworden, (11:31; 12:11) weer opnieuw wordt gewijd. Volgens 1Makk. 4:52-58 vond deze wijding door Judas den Makkabeër plaats 25 Dec. 165. De koning was toen nog niet dood. Want de profeet kondigt zijn levenseinde aan (11:45). Dit einde kwam inderdaad in den winter 164-163, doch niet op de wijze, als voorzegd was. Antiochus stierf op een veldtocht te Taba in Perzië (1Makk. 6:1-16). Hieruit volgt, dat 't boek geschreven moet zijn tusschen 165 en 164.

Wij hebben dus in Daniël niet voor ons, zooals vele adventistische vromen in onzen tijd meenen, een reeks van voorzeggings, die prachtig zijn uitgekomen maar godsdienstige geschiedbeschrijving in den vorm van onthullingen (apocalypse) die, om ze onder 't volk ingang te verschaffen, op naam werden gesteld van een beroemd persoon uit de oudheid. Een dergelijke handelwijze vond men in die dagen in 't geheel niet afkeurenswaardig.

De argumenten, die dr. Beerens voor zijn jonge datering van het boek aanvoert en waarvan er een aantal nog steeds aangevoerd worden, zijn - in doorsnee genomen - niet zo moeilijk te weerleggen.

De kwestie van de verovering van Jeruzalem in het derde jaar van Jojakim behandel ik achter in dit boek (Excursus II). Het probleem betreffende Belsazar is al belicht en Beerens kon van de tegenargumenten op de hoogte zijn. Dat Nabonidus geen lijfelijke zoon van Nebukadnezar was klopt - we stonden er al bij stil - maar dat wordt ook nergens door de schrijver van het boek Daniël beweerd. Nebukadnezar wordt in Dan.5:2 de vader van Belsazar genoemd en men mag de schrijver alleen onkunde toedichten als vaststaat, dat hij hier op bloedverwantschap via Nabonidus gedoeld heeft. Van dat laatste is echter geen bewijs voorhanden. Voor het probleem zijn diverse oplossingen aangedragen. Ten eerste is het mogelijk, dat Nabonidus met een dochter van Nebukadnezar getrouwd was. Dit zou dan tevens verklaren, dat de koningin(moeder) waarover Dan. 5 spreekt zo bekend was met de situatie aan het hof van Nebukadnezar, waar Belsazar kennelijk onkundig van is. Eveneens is het mogelijk, dat Nebukadnezar Nabonidus tot zoon heeft aangenomen. Een dergelijk iets treffen we in het oude oosten wel vaker aan. Er is nog een derde mogelijk, waarop o.a. G.F. Wright de aandacht heeft gevestigd. Hij brengt dit naar voren:

Het teekent, dat in de opschriften op de graftekenen van Salmanezar II Jehu, die Omri's huis heeft uitgeroeid, de zoon van Omri wordt geheeten. Daaruit leeren we, of behooren we althans te leeren, dat naar Oostersche spreekwijze de uitdrukkingen, waarmee Beltsazars verhouding tot Nebukadnezar wordt aangegeven, volstrekt niet meer behoeven te betekenen, dan dat hij zijn opvolger was.

Ook deze argumentatie kon Beerens bekend zijn! Hier is een opmerking van Harrison op zijn plaats, dat sommige bijbelcritici de 'tegenwerpingen tegen de historiciteit van Daniël kritiekloos van het ene boek in het andere overgeschreven hebben'!

Darius de Meder

Het gemak waarmee Beerens argumenteert, blijkt uit zijn opmerking over Darius. Inderdaad zitten we met het probleem hoe we deze persoon moeten identificeren. Nu vallen direct al een paar dingen op, en wel:

- 1) Nergens wordt gezegd, dat Darius de Meder Babylon veroverd heeft.
- 2) Het hier gebruikte woord *gabbel* duidt niet op een erfelijk verwerven van de troon, maar is terecht door het neutrale woord 'ontving' weergegeven.
- 3) Het in Dan.9:1 gebruikte woord *hamlak* is ook niet het gebruikelijke woord voor koning worden (*molak*) door overwinning of door erfgenaamschap van de troon.
- 4) Het boek Daniël schildert ons het tweede wereldrijk altijd als een dubbelrijk (hst.2,7) en vermeldt Cyrus of Kores enerzijds en Darius anderzijds.

Er zijn dus in het begin kennelijk twee regeerders geweest. We kunnen daar nog aan toevoegen, dat de ram, waarover Daniël in het achtste hoofdstuk van zijn boek spreekt en waardoor het Medisch-Perzische rijk wordt voorgesteld, gezien wordt met twee horen op zijn kop, waarvan de hoogste het laatst oprees. Welnu, dat vinden we hier heel duidelijk, eerst wordt Darius vermeld en later zien we Kores oprijzen (zie Dan.6: 29).

Het boek is ook heel consequent in het handhaven van deze historische volgorde van de beide koningen. We zien namelijk, dat de profetieën, weergegeven in het tweede deel van het boek alle gedateerd zijn naar de regeringsjaren van de toen regerende vorst. En hierbij is onmiskenbaar de historische volgorde gehandhaafd. We hebben een profetie uit het eerste jaar van Belsazar (Dan.7:1) die gevolgd wordt door een in het derde jaar van diezelfde vorst (8:1). Vervolgens krijgen we de profetie aangaande de zeventig weken, die gedateerd is in het eerste jaar van Darius de zoon van Ahasveros, uit het geslacht van de Meden (Dan.9:1). Vervolgens wordt het boek besloten met de weergave van een lange profetie, die Daniël ontvangen heeft in het derde jaar van Kores (10:1). En in deze profetie wordt teruggegrepen op een eerdere gebeurtenis, die in het eerste jaar van Darius heeft plaatsgevonden (Dan.11:1). Als we alle mededelingen aangaande Darius en Cyrus in oenschouw nemen en daarbij de overweging betrekken, dat het niet aannemelijk is, dat Daniël lange tijd zonder profetische openbaring geweest zal zijn, mogen we wel stellen, dat Darius heel kort, misschien slechts een jaar geregeerd heeft, en dat kan mede als verklaring dienen, dat we aangaande hem geen gegevens uit de ongewijde geschiedenis hebben, daar het weinige wat over hem te vermelden was,

gemakkelijk verloren kan zijn gegaan. In dit opzicht maakt Van Gelderen in de Christelijke Encyclopedie (I, p.555) een behartigenswaardige opmerking. Hij schrijft:

In de ongewijde geschiedenis is Darius de Meder tot nog toe niet bekend. Mogelijk leren we hem later nog wel eens heel goed kennen. Ook de Assyrische koning Sargon was vroeger alleen uit de Heilige Schrift bekend (Jesaja 20:1), terwijl we thans vele opschriften van hem bezitten. Mischien gaat er zoo ook over Darius den Meder nog wel eens een licht op.

Natuurlijk hebben de geleerden de mogelijkheid onderzocht of Darius niet iemand is, die in de ongewijde geschiedenis onder een andere naam voorkomt. Men denkt daarbij aan Cyaxares II, de oom van Cyrus, en ook wel aan de veldheer Gobryas. Tegen beiden is echter het een en ander in te brengen. Tegen Gobryas o.a. dat hij geen Meder was, maar een Babyloniër, alsmede, dat hij kort na de verovering van Babylon gestorven zou zijn. Een bijbelcriticus als H.H. Rowley (1935) en met hem vele anderen wezen de gelijkstelling met Gobryas dan ook af en beschouwden Darius de Meder als een fictief persoon, die zijn zogenaamde bestaan aan een vermengeling van onbetrouwbare tradities te danken zou hebben. Het is de verdienste van John C. Withcomb (1983), dat hij na diepgaande studie van o.a. de Nabonidus-kroniek tot de ontdekking is gekomen, dat men tot op dat ogenblik geen onderscheid gemaakt heeft tussen Ugbaru, de goeverneur van Gutium, die bij de val van Babylon betrokken was en betrekkelijk kort na de inname stierf en Gubaru, die in diverse inschriften wordt genoemd en die door Cyrus aangesteld werd als 'gouverneur van Babylon en de streek over de rivier'. Men zou kunnen tegenwerpen dat tussen de naam Gobryas en de naam Darius toch wel een erg groot verschil bestaat, dat zich niet zo gemakkelijk laat verklaren; laat het dan zo zijn dat het dragen van verschillende namen door dezelfde persoon niet ongebruikelijk was. Toch is een belangrijk bezwaar tegen de gelijkstelling van Gabaru met Darius de Meder weggenomen.

Een andere oplossing voor het probleem is door D.J. Wiseman (1965) aangedragen en bestaat daarin, dat Darius een andere naam of een titel voor Cyrus zou zijn. J.M. Bulman (1973) heeft in een artikel deze hypothese sterk verdedigd.

G.L. Archer (1982, p.288) wijst erop dat 'Darius' in het Perzisch 'Darayawush' luidt en verwant schijnt te zijn aan 'dara' dat in Avestan een aanduiding is voor koning, zoals 'augustus' (de verhevene) onder de Romeinen als een titel en een eigennaam ging fungeren. We weten dus nog niet zeker wie we onder Darius de Meder hebben te verstaan, maar er is geen enkele steekhoudende grond om hem voor onhistorisch te verklaren. En de soms voorgestane idee, dat de schrijver bepaalde personen uit het verleden verwisseld heeft en we hier zouden moeten denken aan Darius Hystaspes (Ezra 4:5,24) kunnen we rustig naast ons neerleggen. Men gaat dan natuurlijk weer uit van de veronderstelling dat Daniël in veel later tijd leefde en zo dom geweest is Darius de Pers op de ranglijst van Perzische koningen omhoog te schuiven en hem van Pers tot Mediër om te dopen.

Het bericht van de krankzinnigheid van Nebukadnezar

Ook hierover spraken we reeds. Ik wil daaraan het volgende toevoegen:

Beerens beroept zich op het stilzwijgen van de ongewijde geschiedenis, maar dat bewijst niet, dat er een dergelijk bericht niet is geweest, dat in later tijd is weggeraakt of zelfs expres vernietigd om de koning van 'blaam' te zuiveren. G.Ch. Aalders (p.14) stelt echter, dat de ongewijde geschiedenis niet helemaal stilzwijgend aan deze episode uit het leven van Nebukadnezar voorbijgaat. Hij wijst op een overlevering uit Babylonische bron, die meegedeeld wordt door de schrijver Megasthenes, die omstreeks 300 v. Chr. leefde. Deze overlevering houdt in (ik citeer nu Aalders):

dat Nebukadnezar, na tal van overwinningen te hebben behaald en buitengewone macht te hebben verworven, op zekeren dag het dak van zijn koninklijken burcht zou hebben beklommen en toen, door de een of anderen god geïnspireerd, de volgende voorzegging zou hebben geuit: 'o Babyloniërs, ik Nebukadnezar, voorzeg u het komende onheil, dat noch Bel noch Beltis vermogen af te wenden. Er zal komen een Pers, een muilnier, die uw eigen goden tot bondgenoten hebben en u slavernij brengen zal, niet zonder medeplichtigheid van den zoon van een Medische, den trots der Assyriërs. Dat hem toch de Charybdis of een zee geheel en al mochten vernietigen eer zijn volksgenoten verderf aanrichten, of dat hij mocht heengaan en in de woestijn omgedreven worden, waar geen steden zijn en geen mensen zich heen begeven, waar de wilde dieren hun voedsel zoeken en de vogels rondvliegen, dat hij toch op rotsen en in kloven eenzaam rondzwer-

ven mocht! En dat toch ik, eer dit ongeluk mijn volk treft, mijn dagen ten einde brengen kon!’ Naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hierin een aanwijzing, op welke eufemistische manier de Babylonische traditie de herinnering aan Nebukadnezar’s waanzin heeft bewaard: het beklimmen van het paleisdak en de inspiratie door een god (in de oudheid met waanzin vaak op één lijn gesteld) wijzen duidelijk naar Dan. 4:29 v.v.; en het lot dat deze traditie Nebukadnezar aan Cyrus laat toewensen is blijkbaar een zinspeling op den toestand waarin hij zich in zijn waanzin bevond (Dan. 4:33).

Harrison wijst op een beschadigde inscriptie die uit de tijd van Nebukadnezar dateert en door Sir Henry Rawlinson is ontdekt. Deze luidt:

Gedurende vier jaar de zetel van mijn koninkrijk in mijn stad. . . verheugde niet mijn hart. In al mijn bezittingen bouwde ik niet een hoge versterkte plaats, de kostbare schatten van mijn koninkrijk stalde ik niet uit. Bij de verering van Merodach, mijn heer, de vreugde van mijn hart in Babylon, mijn machtscentrum, zong ik niet zijn lofgezangen en verzorgde ik zijn altaren niet, evenmin maakte ik de kanalen schoon.

Het is verleidelijk dit gegeven op de ziekte van Nebukadnezar te laten slaan, maar dan zitten we wel met de tijdaangifte. Volgens Daniël is Nebukadnezar zeven jaar ziek geweest en bij gelijkstelling van de gegevens zou Nebukadnezar na vier jaar ‘een helder ogenblik’ gehad hebben en dat is niet zo aannemelijk. Of er moet in de gegevens aangaande de duur van de ziekte een fout geslopen zijn, wat ook maar een gissing is. Het belang van de inscriptie is echter dat een dekreet aangaande de ziekte van de koning waarin deze niet zo gunstig afgeschilderd wordt beslist niet tot de onmogelijkheden behoort zoals beweerd is.

Sinds de vondst van de Dode Zee Rollen is er een heel nieuw element tegen de juistheid van het in Daniël 4 vermelde ingebracht.

In de vierde grot is namelijk een manuscript gevonden dat een gebed van Nabonidus bevat, nadat hij ‘geslagen was met een ernstige ontsteking op bevel van de Allerhoogste God in de stad Teima’. Volgens het manuscript belijdt Nabonidus zijn zonde en wordt er een van de ballingen van Babylon naar hem toegezonden die hem gedeeltelijk de betekenis van zijn ziekte uitlegt. De schrijver van het boek Daniël zou nu de naam van Nabonidus hebben vervangen door die van Nebukadnezar. Maar dat dan om een reden, die voor ons volledig in het duister ligt. Tegen deze voorstelling van zaken is in te brengen, dat het volgens het Gebed van Nabonidus gaat om een weefselontsteking, waarvan de aard overigens totaal onbekend is, terwijl het bij Nebukadnezar gaat om een mentale ziekte waarvan we de verschijnselen wel kennen. Bedenken we nu dat het boek Daniël aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan van apocriefe literatuur, zoals de geschiedenis van Bel en de Draak en van Suzanne, dan is het niet onaannemelijk te veronderstellen dat er een verhaal rond Nabonidus is ontstaan, dat in het Gebed van Nabonidus een schriftelijke vastlegging verkregen heeft, maar dat een vervorming van het gebeurde met Nebukadnezar is (zie Harrison, 1969, p.1117-1119).

Daniël en de canon van de Bijbel

Belangrijker dan de hiervoor genoemde argumenten is de opmerking over opname in de derde bundel van het Oude Testament en wel in die van de Geschriften. Maar ook dit argument is niet doorslaggevend voor een late datering van het boek. Er zijn namelijk getuigenissen zowel bij Flavius Josephus als in de Babylonische Talmoed te vinden die er op neer komen, dat omstreeks de tijd van Nehemia en Maleachi de canon van het Oude Testament compleet was. Alleen zij die de Geschriften voor een latere toevoeging houden, kunnen een argument als dat wat Beerens in dezen naar voren brengt waarderen. En als het gaat om de indeling in de derde bundel op zichzelf is alleen de vraag beslissend welk criterium de Joden destijds daarvoor hebben aangelegd. Welnu, men kan Daniël rekenen tot de profeten en dan was een indeling in de tweede bundel te verwachten geweest, maar men kan het boek ook - net als Ezra - Nehemia rekenen tot de historische boeken van na de wegvoering.

Speculatie over de ballingschap

Het onder 3 genoemde argument van Beerens (dat pas lange tijd na de verovering van Jeruzalem iemand over Jeremia’s profetie zou gaan peinzen) blinkt niet uit in duidelijkheid. Wil dit argument

in zijn betoog iets zeggen, dan zou het betekenen, dat je over de vervulling van een bepaalde profetie pas met gezag spreken kunt als je een paar eeuwen na de vervulling leeft. Beerens wil de schrijver immers per se in de tweede eeuw voor Chr. plaatsen! Het kan ook zijn, dat hij alleen de betrouwbaarheid van de mededeling in Dan.9:2 in diskrediet heeft willen brengen. Het argument moet dan zo bedoeld zijn, dat er tussen de verovering van Jeruzalem en het eerste jaar van Darius nog geen 70 jaar verlopen zijn. Wel, dat klopt ook, maar daaraan kan Beerens geen argument ontnemen. Jeremia heeft het ten eerste niet over 70 jaar na de definitieve val van Jeruzalem in 586 v. Chr., maar over 70 jaar, die verlopen zal na het begin van de wegvoering waarover Dan.1:1 spreekt. Terwijl de valse profeet Hananja beweerde, dat met twee jaar het juk van de koning van Babel verbroken zou zijn en de Here het vaatwerk dat Nebukadnezar uit Jeruzalem weggevoerd had zou terugbrengen, zegt de Here door Jeremia dat de ballingen eerst na 70 jaar zullen terugkeren (vergelijk hiervoor: Jer.28:2,3,11 met Jer. 29:10,14; zie ook Jer.25:11,12 en 27:6-8). Welnu, er zijn tenminste drie wegvoeringen geweest, en de eerste daarvan is die ten tijde van Jojakim, waarbij Daniël betrokken was. Deze vond plaats zo omstreeks 606/605 v. Chr. De val van Babylon vond plaats in 539 v. Chr. In het eerste jaar van Darius de Meder waren die 70 jaar bijna verlopen en gezien de grote staatkundige veranderingen, die hadden plaatsgevonden was het dus heel goed te begrijpen dat Daniël op grond van de genoemde voorzegging van Jeremia ging bidden om een herstel van zijn volk. Dat herstel is inderdaad gekomen, en met de aankomst van de ballingen te Jeruzalem onder leiding van Zerubbabel en Jozua eindigden de zeventig jaren. Het argument van Beerens heeft dus niets om het lijf.

Heeft Jezus Sirach het voor het zeggen?

Aan het argument, dat Jezus Sirach Daniël niet vermeldt, wordt door anderen vaak nog toegevoegd, dat in de geschriften van na de ballingschap niets is te ontdekken dat op verwantschap met het boek Daniël wijst. Dit zijn argumenten gegrond op stilzwijgendheid, en die hebben alleen bewijskracht als ook absoluut zeker kan worden aangetoond, dat een vermelding door de betreffende auteur(s) onvermijdelijk zou zijn geweest. Dat laatste is echter bijna nooit aantoonbaar. Een *argumentum e silentio* is dan ook altijd aanvechtbaar. Zo is het ook hier. G.Ch. Aalders voert aan (p.26), dat er in het hele Nieuwe Testament geen spoor aan te wijzen valt dat een van de schrijvers op de hoogte is van de boeken Ezra en Esther. Bovendien geeft hij aan, dat de stelling niet eens klopt, want dat Neh.9:5 verwantschap vertoont met Dan. 2:20 en Mal. 3:16 met Dan.7:10 en in het gebed van Daniël (Dan.9) vinden we elementen die in de gebeden van Ezra (Ezra 9) en Nehemia (Neh.9) ook naar voren komen.

De niet-vermelding bij Jezus Sirach heeft zo mogelijk nog minder te betekenen. Ten eerste werd Daniël niet onder de tweede bundel, die van de profeten gerangschikt. Het is dus verklaarbaar dat Jezus Sirach wel Jesaja, Jeremia, Ezechiël en de twaalf kleine profeten vermeldt, maar Daniël niet. In de tweede plaats echter kent Ezechiël Daniël wel. Wat een willekeur om zich dan te beroepen op het niet vermelden bij Jezus Sirach en niet op het wel vermelden door Ezechiël, die ook voor Jezus Sirach geen onbekende was!

Hoe weinig waarde een niet-vermelding als argument heeft, moge blijken uit het feit, dat Mozes in zijn zegen over de stammen van Israël de stam van Simeon niet noemt. Je zou zeggen, dat hij daar toch onmogelijk aan voorbij kon gaan! Hadden we geen andere getuigen, dan zou men op grond van deze niet-vermelding kunnen beweren dat er nooit een stam Simeon is geweest!

De vondsten van Qumran dragen in de weerlegging van dit argument een belangrijk steentje bij. Uit die vondsten blijkt namelijk dat Daniël geweldig populair is geweest bij de sekte van de Essenen die in Qumran huisde. We kunnen dat afleiden uit het grote aantal fragmenten van het boek Daniël die daar gevonden zijn. Welnu, het boek heeft geruime tijd nodig gehad om deze bekendheid en waardering te krijgen. Het is dan ook veeleer aannemelijk dat Jezus Sirach Daniël wel degelijk kende, maar hem niet vermeldt om redenen die wij niet kennen. Net zomin als we de reden kennen voor het niet noemen van Job, diverse richters, Asa en Josafat, Mordechai en Ezra. Personen, die de schrijver toch wel degelijk gekend heeft, maar die hij voor de bedoeling van zijn geschrift niet vermeldenswaard vond (Harrison, 1969, p.1123).

De klasse van de Chaldeeën

Ter verklaring van dit probleem citeer ik nog eens G.Ch. Aalders, die aangaande deze kwestie het volgende te berde brengt (p.56, 57):

Wat de benaming 'Chaldeeën' aangaat, het is duidelijk dat daarmee nu niet de nationaliteit wordt aangeduid, maar dat we te doen hebben met een bepaalde klasse van mensen, een zekeren stand of kaste. Gewoonlijk wil men in het gebruik van deze benaming in het boek Daniël een sprekend bewijs zien, dat de auteur eerst in veel later tijd zou hebben geleefd; men acht het onmogelijk, dat in den tijd, waarin het Chaldeeese rijk nog bestond, deze naam zou hebben gediend ter aanduiding van een groep beoefenaren van de occulte wetenschap, en vrijwel synoniem zou zijn geweest met 'tovenaars' of 'waarzeggers'. Toch is men hierin met zijn oordeel wel wat haastig geweest. Het is althans een feit, dat in de Babylonische inscripties herhaaldelijk gewag wordt gemaakt van een priester-groep, die galdoe heet, en naar het oordeel van sommige der uitnemendste kenners van de taal en cultuur der Babyloniërs is het allerminst onmogelijk, ja veeleer zelfs waarschijnlijk dat daarin de 'Chaldeeën' van Daniël zijn terug te vinden.

Harrison (1969, p.1113) gaat in zijn inleiding op het Oude Testament uitvoerig op deze kwestie in. Hij wijst erop dat Herodotus (ca. 450 v.Chr.) in zijn boek 'Perzische Oorlogen' regelmatig spreekt over Chaldeeën als een aparte priesterklasse waarvan sommige godsdienstige gebruiken in ieder geval teruggaan tot op de tijd van Cyrus. Ook hij vermeldt de aanduiding 'kaldu', die reeds ten tijde van het Assyrische rijk in gebruik was.

Naast deze verklaringen kan ook nog de volgende gesteld worden: de Chaldeeën hebben omstreeks 1000 v. Chr. het Babylonische gebied veroverd, waarbij zij de taal en de beschaving van de overwonnen bevolking overnamen. In die pluriforme samenleving is het dan helemaal niet vreemd, dat aan een bepaalde klasse van de overwinnaars - in dit geval een soort priesterklasse - de naam 'Chaldeeën' in engere zin is gegeven om ze te onderscheiden van bezweerders en tovenaars met een andere achtergrond.

De taalkwestie

Deze kwestie vraagt een uitvoeriger behandeling dan we tot nu toe bij de diverse kritische punten gaven. Het feit, dat Dan.2:4b tot en met 7:28 niet in het Hebreeuws geschreven is, zoals het voorafgaande en het volgende deel, plaatst ons voor een probleem. En daar komt het gebruik van Perzische en Griekse woorden nog bij. In totaal bevat Daniël zo'n vijftien Perzische leenwoorden. Zo staat in Dan.3:2 een Aramese variant van het Perzische woord 'satraap', waarmee een stadhouder of gouverneur van een bepaald gebied werd aangeduid. En in 3:5,7,15 worden Griekse benamingen gebruikt voor een drietal van de daar genoemde muziekinstrumenten. Verder heeft men bedenkingen tegen het Hebreeuws van het boek. Dat zou namelijk van jonge datum moeten zijn vanwege de invloeden, die het van het Aramees heeft ondergaan.

Om de zaak zuiver te stellen zullen we goed voor ogen moeten houden, dat deze argumenten alleen gelden *voor de vorm waarin het boek Daniël tot ons is gekomen*. Ze zeggen niets van de vorm waarin het door de schrijver het licht heeft gezien. Zoals wij het woord 'velocipède' bij het aanhalen van een oud bericht vervangen door 'fiets', zo kunnen latere overschrijvers bepaalde Aramese of Hebreeuwse uitdrukkingen voor zaken waarvoor toen een gangbaarder woord bestond door zo'n woord vervangen hebben. Dit slaat dan op het gebruik van de Griekse termen voor bepaalde muziekinstrumenten. Over Perzische woorden behoeven we natuurlijk helemaal niet te struikelen, want Daniël leefde tot in de tijd van de Perzische overheersing. Harrison schrijft daarvan:

Het is nu bekend, dat Perzische leenwoorden in Daniël eerder in overeenstemming zijn met een vroege dan met een late datering voor de compositie van het boek. Met betrekking hiertoe zijn de geleerden zich nu bewust dat de term 'satraap', waarvan men eerst dacht dat ze van Griekse oorsprong was, in werkelijkheid afgeleid is van het oud-Perzische woord kshathrapan, dat in spijkerschriftinscripties ook voorkomt als shatarpanu, waarvan het Grieks satraap gevormd is. (Harrison, 1969, p.1125)

Het feit, dat een gedeelte van het boek in het Aramees geschreven is, kan zijn oorzaak hierin hebben, dat er zowel een Hebreeuwse als Aramese versie van het boek in omloop is geweest en dat een latere overschrijver door verlies en verminking van handschriften van beide een incompleet exemplaar in handen had om daaruit een compleet boek over te schrijven. Deze mening werd ook voor-

gestaan door G.Ch. Aalders (zie Chr. Encyclopedie dl.1 p.546) en wordt ook gevonden in de beschouwing over het boek Daniël van J.A. Monsma (voormalig redacteur van Het Zoeklicht), p.15. Deze laatste haalt daartoe A. de Bondt aan:

Vóór het standpunt dat het boek Daniël werd geschreven in de dagen waarin de profeet leefde, en tégen de bewering dat het door iemand anders geschreven werd omtrent anderhalve eeuw voor het begin onzer jaartelling, pleit ook hetgeen Dr. A. de Bondt zegt in de serie: 'De Bijbel toegelicht voor het Nederlandse volk': 'Niet het gehele boek Daniël is in het Hebreeuws geschreven, de kleinste helft nl. 2:4 tot 7:28 is in het Aramees ons overgeleverd. Waarschijnlijk moeten wij de verklaring voor dit feit in het volgende zoeken. *Ongetwijfeld heeft Daniël heel het boek in het Hebreeuws geschreven. Al heel spoedig zijn hiervan Aramese vertalingen ontstaan. Sinds den Perzischen tijd was het Aramees wereldtaal. Veel Joden verlerden het Hebreeuws en spraken uitsluitend Aramees. Antiochus Epifanes heeft getracht de heilige boeken te vernietigen. Hoogstwaarschijnlijk was er na de vervolging onder Antiochus niet meer een compleet Hebreeuws handschrift over. Men moest toen volstaan door een gedeelte uit de Aramese vertaling aan het Hebreeuwse handschrift toe te voegen, om zo de twaalf hoofdstukken compleet te krijgen'. Ook door deze alleszins bevoegde verklaring wordt voor ons de bewering van een latere schrijver van het boek dan de profeet Daniël zelf overtuigend aan de kant geschoven.*

Als deze opvatting juist is, is daarmee het voorkomen van Perzische en Griekse woorden wel heel eenvoudig opgelost.

Er zijn echter diverse geleerden (meestal van bijbelkritische inslag), die deze mogelijkheid als te gekunsteld van de hand wijzen. Zij pleiten voor de eenheid van het boek in de samenstelling zoals wij het kennen en achten het overgaan op het Aramees in Dan. 2:4b te 'gepland' om aan samenstelling uit brokstukken van handschriften te denken. Nu betekent de gedachte van samenstelling echter niet, dat latere overschrijvers een stuk Aramese tekst voor zich hadden, dat precies bij Dan.2:4b begon. De beide handschriften kunnen elkaar inhoudelijk overlapt hebben, en de overschrijver heeft dan heel bewust een keuze gemaakt waar hij op het Aramees zou overgaan. Dat hij dat bij vers 4b van hoofdstuk 2 deed, is niet een gekunstelde voorstelling, maar ligt voor de hand.

Toch willen we hiermee de kwestie niet als afgedaan beschouwen. Ook als we uitgaan van het feit, dat het boek in zijn tegenwoordige vorm van de hand van de oorspronkelijke auteur is, en daar is veel voor te zeggen, is er nog niets tegen in te brengen dat Daniël zelf in zijn tijd het boek zo samengesteld heeft. En dat onder de leiding van Gods Geest heeft gepland om er de nadruk op te leggen dat de Joden zich in de macht van de wereldrijken bevonden.

Zijn de geleerden het eens?

Laten we nu het zogenaamde taalbewijs onder ogen zien. De apostel Paulus heeft eens het goed recht van zijn opvatting bepleit door het verschil van mening te laten uitkomen tussen de twee groepen Joden, die als zijn beschuldigers optraden (Hand.23:6). In een dergelijke situatie als de apostel bevinden zij zich, die het auteurschap van Daniël door de profeet zelf moeten verdedigen tegen de golven van kritiek, die over hun hoofden wordt uitgestort. En daarbij wordt men vaak monddood gemaakt met gescherf over de resultaten van de moderne bijbelwetenschap. Wie veel boekrecensies leest kent het denigrerende zinnetje: 'De schrijver schijnt geen weet te hebben van de resultaten van de moderne bijbelwetenschap'. Welnu, in 1948 - dus betrekkelijk kort nadat Beerens zijn kritiek het licht liet zien - sprak J.H. Hospers bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen deze woorden uit:

En zo ziet men hoe het taalbewijs in de laatste halve eeuw gehanteerd wordt, zowel door de conservatieve O.T.-ici om er de ontstaanstijd in de zesde eeuw mee te kunnen bewijzen als door kritische O.T.-ici om er een maccabeese ontstaanstijd mee te kunnen aantonen. Of eigenlijk moet men hier spreken van drie groepen, daar er de laatste decennia ook kritische O.T.-ici zijn, die juist ten aanzien van het Aramese gedeelte voor een oudere ontstaanstijd weer pleiten.

Deze bijbelkritische geleerde moet dus zelf toegeven dat er verdeeldheid van mening in eigen kamp heerst. Hospers geeft in zijn rede een interessant overzicht van diverse meningen. Hij schildert hoe de orthodoxe opvatting bestreden werd waarbij onder andere een rol speelde het vermeende verschil in ouderdom tussen het Aramees zoals dat in het westen en dat zoals het in het oosten gebruikt

werd. Dit onderscheid, dat wat het boek Daniël betreft voor een jonge ontstaanstijd zou pleiten, werd echter door latere onderzoekers voor onhoudbaar verklaard en Hospers formuleert nu (p.11):

Verdere zekerheden zijn ons ontnomen, en waar eerst de dageraad van het nauwkeuriger weten steeds helderder leek aan te lichten, tasten wij thans weder in een duistere leegte. Schijnbaar zijn wij armer geworden en van deze armoede en verlegenheid hebben sommige conservatieve O.T.-ici - zoals zij meestal gewoon zijn te doen - een dankbaar gebruik gemaakt.

We horen als het ware de spijt in de stem van de spreker. Het gaat echter niet om een triomfalistisch gebruik maken van iemands verlegenheid, maar om te laten zien dat er juist dikwijls door bijbelcritici triomfantelijk over de vondsten van de wetenschap gesproken wordt, waar men in feite met veronderstellingen te doen had. Welnu, laai men dan in ieder geval de bescheidenheid opbrengen om heel voorzichtig en onder voorwaarde over veronderstellingen te spreken. En laat men alsjeblieft niet proberen om met schijnargumenten de argeloze lezer los te weken van een bijbelgetrouwe opvatting, die gebaseerd is op het getuigenis van het boek Daniël zelf.

Hospers blijft bij een jonge datering van het boek Daniël en we laten hem zijn mening. We willen alleen nog een andere geleerde aan het woord laten, die net als Hospers zich op bijbelkritisch standpunt stelt, te weten de reeds eerder genoemde M.A. Beek. Ten aanzien van het schrift op de wand van het paleis merkt deze uitlegger op:

Met deze voorstelling van het Aramese schrift heeft de auteur van Dan. 5 zeker geen anachronisme op zijn geweten. We hebben reeds gezien, hoe de kennis van het Aramees in deze tijd om zich heen grijpt, al zal het nog even duren voor het kanselarijtaal is geworden van de Perzische koningen.

Prof. Beek gaat uit van een schrijver in veel later tijd dan de tijd van Daniël. Als deze schrijver Aramees gebruikt zou hebben, terwijl dat pas in zijn tijd de gangbare taal zou zijn geweest en eerder niet, dan had hij zich bezondigd tegen de tijdsorde. Dit is echter volgens deze geleerde niet het geval. Het Aramees was in de tijd van Daniël al aan het hof bekend.

Harrison beroept zich op de nieuwere vondsten en de diepere studie die van het Aramees gemaakt is en wijst daarmee de argumenten eertijds door S.R. Driver en H.H. Rowley voor een jonge datering aangevoerd van de hand. Hij onderscheidt vier Aramese taalgroepen te weten: het Oud-Aramees, het officiële Aramees, het Aramees van de Levant en het oostelijke Aramees. Hij stelt met een beroep op F. Rosenthal dat het Aramees van Daniël behoort tot het officiële Aramees dat in de zevende eeuw voor Christus al aan de hoven werd gebruikt. Het is verwant aan het Aramees zoals dat voorkomt in de papyri van Elephantine en het Aramees dat we in Ezra (4:7-6:18; 7:12-26) aantreffen. Hij baseert zich daarbij op de vrij recente studie van K.A. Kitchen (1965). Verder betoogt hij dat het Hebreeuws van Daniël niet het Hebreeuws is van het Spreukenboek van Jezus Sirach, maar dat van Ezechiël, Haggai, Ezra en Kronieken (Harrison, 1969, p.1125).

Ten aanzien van deze kwestie drukt Gleason L. Archer (1982) zich heel definitief uit. Hij heeft het Aramees van de Qumran- literatuur vergeleken met het Aramees van Daniël 2-7. Hij verzekert dat het *Genesis Apocryphon* te Qumran gevonden, die uit de tweede of derde eeuw voor Christus dateert, eeuwen jonger is dan het boek Daniël. De zinsbouw, de volgorde van de woorden, de vorm ervan, de woordenschat, spelling en woordgebruik wijzen er allen op dat Daniël veel en veel ouder is dan deze Dode Zee Rollen die - zoals gezegd - dateren uit de tweede of derde eeuw voor Christus. Tevens geeft Archer aan, dat het Aramees van Daniël overeenstemt met dat wat in het oosten, in Babylon werd gesproken, meer dan met het Aramees van Palestina. Bij een datering in de tijd van de Maccabeeën zou juist het omgekeerde het geval moeten zijn.

Ten aanzien van de vier Griekse woorden ligt dit iets moeilijker. Hospers beweert met stelligheid, dat H.H. Rowley aangetoond heeft dat de namen van de genoemde muziekinstrumenten pas betrekkelijk laat in de Griekse literatuur voorkomen. Hoe zwaar we dat 'aantonen' moeten wegen is zeer de vraag. Ook hier kan een enkel kleitablet alle stelligheid wegvagen. Daarnaast blijft altijd nog de reeds geopperde mogelijkheid over dat een latere overschrijver deze Griekse woorden als vervanging van verouderde aanduidingen heeft gebruikt.

Er is echter veel meer te berde te brengen. En wel ten eerste, dat als Daniël geschreven zou zijn in de tijd van de Maccabeeën er veel meer Griekse leenwoorden in het boek zouden moeten staan, want de invloed van het Grieks was toen geweldig groot en zou al 160 jaar geduurd hebben. Ten tweede is men het er wel over eens, dat met mogelijke Griekse invloeden op taalgebruik en cultuur in het algemeen in het Midden-Oosten gerekend moet worden al voor de periode van het Nieuw-Babylonische rijk. Immers er waren al Griekse kolonies in Egypte in het midden van de zevende eeuw voor Christus, te weten te Neucratis en te Tachpanhes. Verder is het bekend dat Griekse huursoldaten dienden zowel in het Egyptische leger als in het Babylonische ten tijde van de slag van Karchemis. Er is nog een derde argument, maar daarvoor willen we eerst de vier leenwoorden nader bekijken. Het gaat om de volgende:

1. *qaiteros* (citer). Dit Aramese woord is waarschijnlijk een vervorming van het Gr. *kitharis*, maar... het is ook mogelijk dat beide woorden een gemeenschappelijke oudere wortel hebben.
2. *sabbeka* (St.Vert. 'vedel', N.B.G. 'luit'; het gaat om een harpachtig instrument met vier snaren). Dit woord zou afgeleid kunnen zijn van het Gr. *sambuke*.
3. *pesanterin* (St.Vert. 'psalter', N.B.G. 'harp'). Dit woord zou overeenstemmen met het Gr. *psaltèrion*. Het instrument was echter al in de 9e eeuw vóór Chr. bekend in Mesopotamië.
4. *sumpon'yah* (St.Vert. 'akkoordgezag', N.B.G. 'doedelzak') stemt waarschijnlijk overeen met het Griekse woord *symphoonia*.

Ten aanzien van deze Griekse leenwoorden merkt Harrison (1969, p.1126) het volgende op:

Verder mogen dan de namen van de genoemde instrumenten van Griekse oorsprong lijken te zijn, de instrumenten zelf stammen uit Mesopotamië. De 'citer' kan waarschijnlijk - volgens Werner - geïdentificeerd worden met een van de vele voorgangers van de klassieke Griekse *kitharis* en als strikt werelds instrument heel goed passend in het beeld van het feest van Nebukadnezar. De ouderdom van de citer in het Nabije Oosten is ruimschoots aangetoond door het werk van Woolley in Ur en dat sluit de noodzaak uit om een Grieks origineel voor dit type muziekinstrument aan te nemen. De 'luit' is een ander snaarinstrument, dat kan hebben geleken op, of afgeleid kan zijn van, de *sabitu* of zevensnarige lier van de Akkadiërs. Onder de Grieken stond de *sambuke* in een kwade reuk omdat dit instrument bespeeld werd door ordinaire muzikanten en prostituees, en zodanig een karakter dat het afgewezen wordt in Plato's ideale Republiek (III, 399d). De 'psalter', ook met 'harp' vertaald, was de oude 'hakkebord', de Perzisch-Arabische *santir*, en het zeer algemeen voorkomen ervan op Assyrische reliëfs en in de cultuur van het oostelijk Middellandse Zee gebied in het eerste millennium voor Christus is ruimschoots bewezen.

Waarschijnlijk is het niet zo vreemd om als argument aan te voeren dat we niet met Griekse leenwoorden te doen hebben, maar dat de Griekse benamingen afgeleid zijn van de oude oosterse namen, waarvan de namen in de vorm zoals we ze in Daniël 3 hebben ook zijn afgeleid.

Het bewijs van negatieve stellingen

Zoals gezegd baseren de critici hun mening overwegend op ontkennende stellingen: de namen van bepaalde personen komen in de ongewilde geschiedenis niet voor; van een bepaalde gebeurtenis zijn geen bewijzen in de profane historie te vinden; bepaalde vreemde woorden zouden toen nog niet gangbaar zijn, enz. Het is evenwel eenvoudig in te zien, dat het bewijs van een ontkenning vrij wat meer voeten in de aarde heeft dan dat van een bevestigende stelling. Om een voorbeeld te geven: als iemand zegt, dat er in een bepaald boek drukfouten staan, hoeft hij maar bij het doorbladeren op een enkele drukfout gestoten te zijn om met zekerheid deze bewering te kunnen doen. Als echter iemand beweert, dat er in een boek geen drukfouten staan moet hij het boek regel voor regel en woord voor woord doorgekropen zijn - en zelfs dan bestaat er de mogelijkheid, dat hij een foutje over het hoofd heeft gezien. Nog moeilijker echter wordt in het laatste geval het bewijs als aan het boek een aantal bladen ontbreekt; sterker gezegd: dan is het bewijs . . . niet *te leveren*. Wel, dat geldt nu precies voor het 'boek' van de geschiedenis. Om een negatieve stelling te kunnen bewijzen moet je *alle* beschikbare gegevens doorworsteld hebben. En van het boek van de geschiedenis geldt heel duidelijk dat daaraan bladen (om niet te zeggen: hoofdstukken) ontbreken. Alleen al op grond

van dit feit kunnen we alle stellige beweringen van de bijbelcritici over ‘niet voorkomen van...’ met de nodige korrels zout nemen.

Geen bedrog?

De slotopmerking van Beerens is zeer typerend. Deze komt hierop neer, dat als onwaarheid spreken maar algemeen geaccepteerd wordt en een cultuurverschijnsel wordt, het geen liegen meer is. In oude tijden was gewijde prostitutie een algemeen aanvaard verschijnsel; de Bijbel aarzelt echter niet het hoererij te noemen. Als het boek Daniël een op naam van de profeet gestelde geschiedbeschrijving zou zijn, is het een ordinaire vervalsing die net zo min in onze Bijbel thuishoort als een Van Meegeren onder een aantal authentieke Rembrandts.

Modernere geluiden

De voorstelling van Beerens e.a. uit voorgaande tijden vinden we precies zo naar voren gebracht in modernere werken. Een auteur als Bernard W. Anderson (III, p.173,174) vertolkt zijn visie op deze manier:

Kort na het uitbreken van de Makkabeeën-oorlogen heeft een onbekend schrijver het boek Daniël samengesteld. Hij was zonder twijfel één der Chassidim, die een afkeer hadden van de Hellenistische leefwijze en van de tirannieke manier waarop deze aan de Joden werd opgedrongen. Hij heeft zich ten doel gesteld het Joodse geloof, dat door de agressieve en strenge politiek van de Seleucieden dreigde uitgeblust te worden, opnieuw aan te wakkeren, en om het Joodse volk op te roepen tot een onwrikbare trouw, zelfs in het gezicht der vervolging. Met de belijdenis dat de loop der geschiedenis volledig onder het beslag was van Jahweh's soevereiniteit, riep hij zijn volk op tot een heldhaftig geloof. Want als een mens gelooft dat God, en niet de mensen, de afloop der dingen bepaalt, dan kan hij handelen, zonder zich zorgen te maken over de gevolgen. Het boek Daniël is dus de neerslag van de theologie der Makkabeeën-opstand. Terecht is het ‘het manifest der Chassidim’ genoemd. Sommige mensen zijn misleid door het beeld, dat de auteur geeft van de lotgevallen en visioenen van Daniël tijdens de Babylonische ballingschap. In de veronderstelling dat het boek tijdens de ballingschap geschreven is, hebben zij het beschouwd als een profetische voorspelling van ettelijke eeuwen toekomstige geschiedenis, en dus als het goddelijk programma voor een toekomst die nog ver in het verschiet ligt. Zo werd het boek tot een prachtig jachtterrein voor degenen die geboeid zijn door de ‘Bijbelse profetie’, en die op deze bladzijden zoeken naar een soort van mysterieuze blauwdruk van de toekomst. Wij hebben bij deze visie op de profetie al eerder kritische aantekeningen gemaakt (zie deel II, pag. 64-65) en daarbij naar voren gebracht dat het de profeten, ook al zagen zij naar de toekomst uit, in de eerste plaats te doen was om de betekenis van het heden. Dit gaat ook op voor het boek Daniël, hoewel het in letterlijke zin niet behoort tot de Profeten van het Oude Testament, maar in de reeks der Heilige Geschriften, de Hagiographa (zie deel I, pag. 96). De auteur van Daniël richtte zich tot zijn eigen tijd onder het mom van een geschrift dat werd ge-antedateerd in de Babylonische tijd, alsof de schrijver vooruitzag naar de toekomst, in plaats van uit het heden terug naar het verleden. In de latere na-exielische periode, toen men aannam dat de profetie had opgehouden, was het gebruikelijk om geschriften te publiceren onder de naam van een figuur uit de Joodse traditie. In dit geval koos de auteur de naam van Daniël - een vrome Israëliet uit de overlevering - volgens Ezechiël (14: 14,20; 28:3) en een legendarische held uit de Ras-Sjamraliteratuur.

Deze schrijver zet de zaken finaal op hun kop. Niet de man van de moderne Bijbelvisie, die zich liever baseert op speculatieve overwegingen is misleid en misleidt anderen, maar integendeel: zij zouden dat zijn, die afgaan op het zelfgetuigenis van de Schrift - in dit geval van het boek Daniël - dat in de kwestie van het bestaan van koning Belsazar bewezen heeft uiterst betrouwbaar te zijn!

Slaan we vervolgens de recente studie op het boek Daniël op die verschenen is in de serie ‘Dichter bij de Bijbel’, dan krijgen we de mening van Beerens in moderne visie onder ogen. Ad Baas formuleert het namelijk zo:

Het merkwaardige is nu, dat wat Daniël zegt over de toekomst, al lang voorbij is, of juist bezig is te gebeuren op het moment dat de verhalen worden opgeschreven. Dat maakt het ook zo lastig het boek een goede plaats te geven. De verhalen gaan over de tijd van de Babylonische ballingschap van het rijk van Juda (vergelijk 1Koningen 12:20). We weten tamelijk nauwkeurig dat de-

ze ballingschap was tussen 597-539 voor Chr. Maar de beschrijving van bepaalde gebeurtenissen wekte de indruk, dat het ook gaat om zaken die pas aan de orde waren op een veel later tijdstip van de joodse (= Judese) geschiedenis. Sommige historische feiten vertonen nogal wat gebreken. De laatste koning van Babel was niet Belsazar. Medië was niet het rijk, dat op Babel volgde, maar het ging nog voor Babel ten onder. Er was nooit een medische koning Darius. Maar waar de kennis van Babel, Meden en Perzen gebrekkig is, blijkt uit de verhalen dat de verteller heel goed op de hoogte is met de geschiedenis van Griekenland. Maar het Griekse rijk komt pas op rond 175 v. Chr.

Nu hoeven wij van deze historische slordigheden in de bijbel niet te schrikken. De bijbel is niet een boek waarin feilloos alle jaartallen in de juiste volgorde staan. Daar gaat het ook niet om (waarom wel?).

Op grond van wat wij aan feiten weten, mogen we ervan uitgaan dat het boek Daniël geschreven is in de tijd van de opkomst van het Griekse rijk. Voor de joden was dat - zoals zo vaak in hun geschiedenis - een heel zware periode. Met veel geweld en vernedering voor het volk en belediging voor God. In zo'n tijd grijpen mensen graag terug naar wat zij nog weten van verhalen uit vroegere moeilijke tijden. Hoe hielden de mensen het toen vol? Hoe leerde toen de Thora het op te nemen tegen heersers die God aan hun laarzen laptten? In oude verhalen zit heel vaak een grote inspiratie voor wat er nu om je heen gebeurt. Jaartallen spelen dan niet zo'n belangrijke rol.

Eigenlijk is het een beetje zielig, dat deze schrijver aan historische kritiek op het boek Daniël nog weer naar voren brengt: dat Belsazar niet de laatste koning van Babel was. We mochten toch wel verwachten, dat hij op de hoogte is van de eerder genoemde vondsten, die spreken over Belsazar, de zoon van Nabonidus. En ook het argument ten aanzien van de juistheid van de koningstitel kon hem bekend zijn. De rest van zijn kritiek is al ter sprake geweest. Ik volsta daarom alleen met het volgende: Dat Medië als een zelfstandig rijk het rijk van Babel niet opvolgde, is juist, maar dat zegt de Bijbel ook nergens. Er is steeds sprake van het dubbelrijk van Meden en Perzen. Verder baseert de schrijver zich op 'feiten' die ten grondslag liggen aan de moderne Bijbelvisie. Deze feiten bestaán echter niet. De moderne Bijbelvisie is gegrond op hypothesen, die wel hun grond vinden in bepaalde feiten, maar deze feiten laten ook heel andere conclusies toe, die de orthodoxe Bijbelvisie geenszins in de weg staan. Het is er mee als met de feiten, die de evolutietheorie zouden bewijzen. Deze feiten zijn net zo goed in te passen in een 'creatiemodel' als in een 'evolutiemodel'.

Interessant in dezen is wat M.J. Paul (1982) schrijft:

De bijbelwetenschap is heel sterk afhankelijk van de vooronderstellingen of geloofsovertuiging van de onderzoekers. Wie de beoefening van de exegese van de laatste paar eeuwen overziet, merkt dat het zeer moeilijk is om te spreken over 'nieuwste hypothesen' of 'de nieuwste trend'.

Ondertussen wordt er - net als bij de evolutietheorie - gedaan alsof de moderne bijbelvisie een beezen feit is. Velen leggen zich dan ook zonder meer neer bij de mening van 'de meerderheid'. Een sterk voorbeeld daarvan is te vinden in het overigens interessante boek 'De Bijbel en de nieuwste archeologie' van de bekende archeoloog Kathleen M. Kenyon. Het betreft niet speciaal het boek Daniël, maar de Pentateuch en de daarop volgende historische boeken. Ze schrijft (p.9):

Alle huidige geleerden van naam zijn het er over eens, dat zowel de Pentateuch als de boeken Jozua, Richteren en de andere die daar direct op volgen, de vorm waarin zij tot ons zijn gekomen, pas hebben verkregen na een zeer lang proces van samenvoeging van mondelinge tradities, die onder de Israëlitische stammen leefden en na verschillende redactionele bewerkingen.

De stem van geleerden van naam is dus doorslaggevend en het zelfgetuigenis van de Bijbelboeken afzonderlijk en van de Bijbel als geheel moet daarvoor wijken. Bovendien negeert men het feit, dat er geleerden van naam zijn, die met de moderne trend helemaal niet meegaan.

Boeken met mooie titels

Onderwijl wordt de moderne visie, zo langs de neus weg, erin gehamerd. In dit opzicht wil ik waarschuwen voor de geest van sommige boeken, die wat hun titel betreft zo betrouwbaar lijken. Ik denk aan reeds genoemde uitgaven als 'De bijbel heeft toch gelijk' van Werner Keller en 'De bijbel ontdekt in aarde en steen' van G. Erwin Wright; maar ik wil daaraan ook toevoegen 'Opgravingen ge-

tuigen voor de bijbel' van H.J. Schonfield en 'Graven in bijbelse bodem' van Magnus Magnusson. Op zichzelf staan er veel interessante wetenschappelijke gegevens in dit soort boeken, maar ze gaan alle uit van een visie op de bijbel, die strijdt met het getuigenis van de Schrift zelf. De schrijver van laatstgenoemd boek geeft heel duidelijk de verhouding aan tussen Nabonidus en zijn zoon Belsazar. Daarnaast verkondigt hij echter (p.207v.):

In aanmerking nemend, dat ze dicht op de feiten zaten, blijven de bijbelse auteurs geheel in gebreke om ons een helder of samenhangend verslag te verschaffen van het drama, dat uitliep op hun bevrijding uit gevangenschap door tussenkomst van Cyrus. Al wat we in de plaats krijgen is een verbazingwekkend bizar verhaal: 'Belsassars feestmaal'. . . Men weet nu, dat het boek Daniël een heel late compositie is, op zijn minst vier eeuwen na de ballingschap, en dat geen enkele historische waarde bezit. In feite haalt het zijn details nogal door elkaar; Belsassar was immers niet de zoon van Nebukadnezar (zoals gezegd wordt) maar van Nabonidus: ook was hij geen koning, maar onderkoning, enz.

We zien hier de oude stokpaardjes weer bereden. Ik had het dus ook wel kunnen weglaten; het gaat me er echter om de sfeer te laten proeven en de geest waarin dit soort boeken geschreven zijn.

Een rooms-katholiek geluid

Er zouden natuurlijk nog veel meer schrijvers aan te halen zijn, die bijbelkritische geluiden over het boek Daniël (aten horen. Het heeft echter geen zin ze aan het woord te laten, want nieuwe argumenten voeren ze niet aan, en evenmin ondersteunen ze de reeds bekende hypothesen met deugdelijker gronden.

Voor één schrijver echter wil ik een uitzondering maken: pater L.H. Grollenberg. Ter gelegenheid van het eerste lustrum van de Evangelische Hogeschool te Amersfoort in 1982 is er een congres georganiseerd waar voor- en tegenstanders disputeerden over twee essentiële punten, waarvan de kwestie van het gezag van de bijbel er één was. Op dat congres was pater Grollenberg één van de sprekers. Hij bracht zijn opvatting met het boek Daniël als voorbeeld te berde. Zijn tegenpleiter was drs. M.J. Paul.

Dit feit is al reden om voor Grollenberg een uitzondering te maken. Een tweede reden is, dat we hier een moderne uitlegger van rooms-katholieken huize hebben. Ruwweg genomen kunnen we zeggen dat tot voor betrekkelijk korte tijd vrijzinnige theologie alleen een protestantse aangelegenheid was. In de achter ons liggende jaren zien we echter deze ondermijnende bijbelbenadering ook in de rooms-katholieke kerk voet aan de grond krijgen en Grollenberg is er een van de exponenten van. In de derde plaats voer ik hem aan, omdat hij zich rekenschap geeft van de vraag wat voor waarde het boek Daniël nog heeft als het slechts om verhalen gaat.

In 1968 schreef deze uitlegger een werk getiteld 'Nieuwe kijk op het oude boek'. Een herdruk verscheen in 1979 en de visie die we daarin aantreffen ten aanzien van het boek Daniël is ;door Grollenberg op genoemd congres in 1982 verdedigd. Van dit congres is een schriftelijke neerslag gegeven in een boek getiteld 'Wat is er gebeurd?'. Daarin is uit 'Nieuwe kijk op het oude boek' het hoofdstuk dat handelt over Daniël overgenomen en wel uit de herdruk die in 1979 is verschenen.

Dezelfde argumenten, iets andere aspecten

Pater Grollenberg werkt slechts drie van de argumenten die voor een jonge datering van het boek Daniël zouden pleiten uit. Het zijn de voor ons al bekende argumenten, maar met een iets andere belichting. Ook hij spreekt net als Beerens e.a. over het feit, dat Daniël wel bijzonder goed thuis is in de tijd van de Makkabeeën maar niet zo best op de hoogte van de situatie in Babylon. Grollenberg belicht dat met deze opmerking dat bij de 'klassieke' profeten juist het omgekeerde het geval is. Zij richten zich tot hun tijdgenoten ook als ze over de toekomst spreken en zijn vaag wanneer ze het over de toekomst hebben. Nu hoeft men Jesaja 53 maar aan te halen om deze bewering te logenstraffen. In dat hoofdstuk geeft Jesaja over een tijdspanne heen die langer is dan die door Daniëls profetie wordt omvat, een uiterst gedetailleerde beschrijving van wat de Messias zou wedervaren en wat we in Jezus Christus tot op de letter vervuld vinden.

Grollenberg baseert deze stelling op het bekende gegeven, dat van het vierde wereldrijk zowel in Dan.2 als in Dan.7 een veel langere beschrijving wordt gegeven dan van de voorgaande drie samen.

Hij heeft er kennelijk geen oog voor dat dit rijk in de wereldhistorie en dan in verband met het Mes-siaanse heil de meest belangrijke rol zou spelen.

Als tweede argument voert Grollenberg de nauwkeurige beschrijving van de diadochenrijken in Dan.11 aan die volgens hem geschiedbeschrijving zijn als je ze leest 'met de Makkabese situatie voor ogen'. Alweer de bekende vooringenomenheid, maar dan heel subtiel verwoord. Net als Bee-rens plaatst hij de ontstaanstijd van het boek vóór de dood van Antiochus Epifanes omdat de schrij-ver met de beschrijving van het einde van die koning de plank zou misslaan. Zie hiervoor de be-spreking van Dan.11.

We mogen aannemen dat pater Grollenberg bij het bepalen van zijn keus de zijns inziens meest krachtige argumenten te berde brengt. Wel, zijn derde punt is de bekende futiele kwestie dat er in de geschiedenis geen plaats is voor Darius de Meder. Ik citeer:

Maar volgens Jesaja had Jahwe toch maar gezegd dat Hij de Meden tegen Babylon opwekte (13,17; 21,2) en dat stond ook duidelijk in Jeremia (51,11,28) DUS hadden de Meden in Babylon geheerst voordat de Perzen er de heerschappij overnamen, en DUS werd Cyrus de Pers vooraf-gegaan door een Mediër, natuurlijk een Darius!

Met zulke suggestieve bewoordingen gebracht wil de dwaalleer er wel in. Daarbij vergeet de lezer licht, dat - zoals we eerder aangaven -Meden en Perzen samengingen en de Meden eerst de over-hand hadden. Men vergeet dan dat Cyrus zelfs koning van de Meden heet. Evenmin bedenkt men dat Daniël nooit over een apart rijk van de Meden spreekt, maar altijd over het dubbelrijk Me-dië-Perzië (zie Dan.5:28).

Eigen zwakte onderkend

Treffend is het, dat Grollenberg de moed heeft enigszins de consequentie van zijn stelling te belich-ten. Enigszins, want hij verdoezelt het feit, dat als zijn stelling juist is, we met een stuk bedrog te maken hebben en hij verklaart niet hoe dat bedrog een plaats kan krijgen in een boek waarvan toch ook hij tot op zekere hoogte het openbaringskarakter zal accepteren. Grollenberg benadert de zaak niet van God uit, in Wie geen duisternis is, Die niet liegen kan en Die in zijn openbaring geen leu-genachtige voorstelling vermag te tolereren. Nee, hij vraagt zich alleen af hoe een dergelijke predi-king als de schrijver volgens hem geeft ooit in staat is zijn tijdgenoten te bemoedigen. Nu dat vra-gen wij ons ook af.

Pater Grollenberg zegt er dit van (p.27):

Maar anderzijds vraagt zich de moderne lezer af, of niet juist de vorm waarin deze 'prediking' wordt gebracht, haar alle uitwerking moet ontnemen. Hoe kan men iemand het vertrouwen in Gods bijstand aanpraten door middel van een *verzonnen verhaal* over een door God bewerkte bevrijding? Als die drie jonge Israëlieten nooit wérkelijk in een Babylonische vuuroven werden geworpen, als zekere Daniël nooit wérkelijk werd gered uit de leeuwenkuil, hoe kon dan een dergelijke *fantasie* het volk de overtuiging bijbrengen dat zij uit hun *werkelijk bestaande* nood zouden worden gered? En als Daniëls voorspelling van Antiochus' einde slechts voortkwam uit de wens van de schrijver, hoe konden dan diens tijdgenoten daar enige bemoediging aan ontle-nen? Een bevredigend antwoord op deze vragen zouden alleen de schrijver zelf, en vooral diens eerste lezers kunnen geven. Ons is het niet meer mogelijk, hun gevoelens te achterhalen en ons geheel in hun mentaliteit te verplaatsen. Hoogstens kunnen we een poging doen om dit antwoord te benaderen. We moeten dan iets zeggen over de apocalyptische literatuur.

We krijgen dan een uitleg over apocalyptische lectuur waarbij van een bovennatuurlijk karakter van de geschriften als Daniël en de Openbaring van Johannes niets over blijft. Grollenberg beantwoordt zijn probleemstelling met:

Bij ons antwoord op de vraag naar de werking van Daniël bij de eerste lezers moeten wij dus voor ogen houden, dat het boek behoorde tot een zeer bepaald genre, en dat zijn lezers met dit genre vertrouwd waren. Zij konden niet op de gedachte komen dat de schrijvers van zulke boe-ken een poging deden hun lezers te bedriegen. Als wij een roman over Napoleon kopen voelen wij ons ook niet te kort gedaan wanneer het boek geen historisch verslag geeft dat het resultaat is van een kritisch onderzoek der bronnen.

Ja, ja, en als de schrijver Napoleon in de tijd van de Batavieren plaatst voelen we ons helemaal niet te kort gedaan en danken we hem voor de bemoediging die we door zijn werk ontvangen hebben in de oorlogsjaren 1940-45! En het ontvangt een ereplaats onder de verzetsliteratuur uit die benarde jaren!! Sorry voor de ironie!

Niet alleen in boeken. . . ook in bijbeluitgaven

Velen zijn voor de argumenten betreffende de jonge datering van het boek Daniël overstag gegaan. Jaren geleden schreef H.V. Morton al min of meer triomfantelijk:

Het boek Daniël . . . is, zoals men nu algemeen toegeeft, twee eeuwen later geschreven om de Makkabeeën tegen de Seleuciden aan te moedigen en had meer religieuze betekenis dan historische betrouwbaarheid.

Dit wordt 'uit de losse pols' beweerd. Dat Morton dat doet, wiens boeken nog maar een heel beperkte actieradius hebben, en dat anderen dat doen, die als auteurs in onze tijd optreden, is al erg genoeg; veel kwalijker is het, dat men deze visies ventileert in moderne edities van de Bijbel. Dat gebeurt dan wel met heel subtiele bewoordingen, maar daarom is het niet minder gevaarlijk. Ik citeer uit de inleiding, die in de Groot Nieuws Bijbel aan de tekst van het boek Daniël voorafgaat:

De hoofdfiguur, Daniël, komt in dit boek naar voren als een van de ballingen die in 597 voor Christus door koning Nebukadnezar naar Babel gedeporteerd werden. Het boek heeft zijn uiteindelijke vorm niet in die tijd in Babel gekregen, maar waarschijnlijk in de tweede eeuw voor Christus in Juda, toen de joden verdrukt en vervolgd werden door een buitenlands vorst. Men kon toen niet openlijk schrijven over de eigen situatie. De schrijver gebruikt daarom oudere - ten dele Aramese - verhalen over Daniël om in zijn tijd de boodschap door te geven.

Let op de subtiele wijze van voorstellen. Men ontkent niet de historiciteit van de persoon van Daniël, maar men spreekt over hem als over een romanfiguur, die in een boek 'naar voren komt'. Er staat niet 'Daniël is een van de ballingen', maar 'Daniël komt naar voren als een van de ballingen'. Dat deze woordkeus maar niet een stijlvorm is, blijkt uit het gebruik van het woord 'verhalen over Daniël'. Niet de geschiedenissen van Daniël, maar de verhalen over hem worden ons meegedeeld. We kunnen rustig zeggen, dat als iemand het heeft over 'de verhalen van de Bijbel' hij een slag om de arm wil houden wat betreft het historisch karakter van die mededelingen.

Volgens de nieuwere theologische opvattingen hoeft er maar heel weinig werkelijk gebeurd te zijn van wat de Bijbel ons vertelt. Het gaat alleen om de boodschap, zo heet het. Maar een Bijbel zonder feiten heeft geen boodschap en wij hebben geen boodschap aan zo'n Bijbel.

Nu hoeft overigens de stelling, dat het boek eerst in de tweede eeuw voor Christus vervaardigd is, niet in te houden, dat men gedwongen is er het werk van een vervalser in te zien. Men zou een nauwkeurige overlevering vanaf de tijd van Daniël kunnen combineren met een schriftelijke vastlegging in de tweede eeuw voor Christus, zoals bijv. Jacob Kroeker (1957) voorstaat. Dit alles zou onder de leiding van de Geest tot stand gekomen kunnen zijn en aan de betrouwbaarheid van het boek niets afdoen. Sommige behoudende uitleggers pleiten voor deze opvatting omdat zij het bijv. vreemd vinden, dat Daniël over zichzelf als over 'deze Daniël' zou spreken.

Deze opvatting is echter zeer aanvechtbaar. De gegevens moeten dan in ieder geval gedeeltelijk schriftelijk en gedeeltelijk mondeling overgeleverd zijn, want van bepaalde gebeurtenissen wordt heel duidelijk gezegd, dat Daniël ze moest opschrijven. Zou hij dan ook niet de andere gedeelten zelf te boek gesteld hebben?! Dit sluit natuurlijk niet de mogelijkheid uit dat bijv. een jongere tijdgenoot van Daniël een laatste hand aan de hele tekst gelegd heeft, waardoor het spreken over 'deze Daniël' te verklaren valt. Zo kunnen we ons voorstellen, dat de beschrijving van de dood van Mozes door Jozua heeft plaatsgevonden en in de boeken van Mozes is opgenomen; dat doet aan het auteurschap van de grote leider van Israël geen afbreuk. Anderzijds moeten we bedenken, dat het over zichzelf spreken of schrijven in de derde persoon in de Bijbel meer voorkomt (zie bijv. Joh.17:3). We willen de vraag die een Engelse schrijver als titel aan zijn boek gaf, te weten 'Schreef Daniël Daniël?' (Wilson, 'Did Daniël write Daniël?' geciteerd door M.C. Kyle, 1916, p.250) met hem dan ook bevestigend beantwoorden en houden het dus op het auteurschap van Daniël zelf.

Het bijbels getuigenis

In het voorgaande is de kritiek op het boek Daniël op zijn waarde getoetst door de argumentatie van de critici onder de loep te nemen. Voor ons als christenen moet het echter voldoende zijn te wijzen op het bijbels getuigenis aangaande dit boek. Daar is dan in de eerste plaats het getuigenis van het boek Daniël zelf. De ‘couleur locale’ is zo treffend aangegeven, de dateringen van de profetieën en visioenen zo ordelijk en natuurlijk, en de historische mededelingen waarvan we de juistheid kunnen natrekken (denk nog maar aan de figuur van Belsazar) zijn zo betrouwbaar gebleken, dat terzijdeschuiving van dit zelfgetuigenis van het boek terwille van een paar problemen waarvoor we (nog) geen oplossing hebben (denk aan Darius de Meder) niet anders dan willekeur genoemd kan worden. Terloops zij daarbij opgemerkt, dat de naam Daniël een gangbare naam onder Israël was (zie 1Kron.3:1; Ezra 8:2; Neh.10: 6).

Wat zegt Ezechiël?

In de tweede plaats is er het getuigenis van de profeet Ezechiël. We lezen in Ezech.14:14 deze woorden: ‘en er zouden daar deze drie mannen zijn: Noach, Daniël en Job, dan zouden deze door hun gerechtigheid slechts zichzelf redden’ (zie ook vers 20). Uit dit vers blijkt, dat Ezechiël een Daniël kent, die bekend stond om zijn trouwe levenswandel volgens de wet (vgl. Luk.1:6). Ook op een andere plaats in zijn boek geeft Ezechiël een getuigenis aangaande deze Daniël en wel in hfdst. 28:3. Hij schrijft daar: ‘Voorzeker, gij zijt wijzer dan Daniël, geen geheim is voor u verborgen’. Hieruit blijkt, dat de genoemde Daniël bekend stond om zijn wijsheid en in staat was verborgenheden te onthullen. De óvereenkomst met de Daniël uit het gelijknamige boek is zo duidelijk, dat we niet anders kunnen concluderen, dan dat Ezechiël de ons bekende Daniël voor zijn aandacht heeft gehad. Zij die, ondanks dat, beweren dat Daniël van Ezechiël een andere persoon is dan de ons bekende balling uit Juda - een Daniël van wie we dan overigens niets zouden weten - kunnen moeilijk serieus genomen worden, immers dan zou Ezechiël na twee overbekende mannen: Noach en Job, een derde persoon genoemd hebben, die bij zijn lezers totaal onbekend zou zijn. Dit is te dwaas om aan te nemen; dan had hij wel een andere alom bekende geloofsgetuige uit het verleden kunnen noemen!

Ezechiël heeft de reeks profetieën waarvan hst. 14 een onderdeel is, uitgesproken in het zesde jaar van de ballingschap van koning Jojachin, zie Ezech. 8:1 in vergelijking met hst. 1:2. Blijkens 2 Kon.24:12 werd Jojachin weggevoerd in het achtste jaar van de regering van Nebukadnezar. Ezechiël profeteerde dus over Daniël in het veertiende jaar van Nebukadnezar.

Daar Damël de droom van de koning uitlegde in het tweede jaar van diens regering, blijkt er tussen het een en het ander een tijdsverloop van twaalf jaar te liggen. Dit is meer dan voldoende om Daniël bekendheid te geven onder de ballingen van Israël in het Babylonische rijk. Zelfs wanneer, zoals sommigen willen, de droom van Nebukadnezar niet in het tweede maar in het twaalfde jaar gedaateerd moet worden, is er nog voldoende tijdruimte.

Gezien de positie die Daniël verkreeg is twee jaar voldoende om hem bekendheid te geven in het hele Babylonische rijk.

Wie onder Daniël een legendarische persoon verstaat of iemand die eerst veel later in de geschiedenis van Israël is opgetreden, moet dus ook het boek Ezechiël als historisch betrouwbaar afschrijven. Op deze wijze kan men de hele Bijbel wel modelleren en dateren naar eigen believen.

Daniël de profeet

In de derde plaats bezitten we het getuigenis van het Nieuwe Testament en dat moet voor ieder, die door de Schrift geleerd wil worden, afdoende zijn. Uit de mond van de Heer Jezus Zelf vernemen we de woorden: ‘Wanneer gij dan de gruwel van de verwoesting, waarvan gesproken is door Daniël, de profeet, zult zien staan in de heilige plaats . . .’ (Matth.24:15).

Onze Heiland spreekt niet over Daniël, de geschiedschrijver, maar over ‘Daniël de profeet’ (vergeleijk Hand. 2:30,31). Ook heeft Hij niet het boek Daniël, maar de schrijver ervan op het oog.

Bij dit doorslaggevende argument legt de criticus zich echter niet neer. En daarmee stuiten we op *het kernpunt van alle bijbelkritiek*.

De zaak is namelijk, dat Jezus Christus gesproken heeft over Daniël, Jona, de ondergang van Sodom en Gomorra, de vrouw van Lot, de zondvloed, de schepping van Adam, enz. Hij heeft zich daarbij zonder enige restrictie beroepen op het Oude Testament. Wie A zegt, moet ook B zeggen! Wie de betrouwbaarheid van de oudtestamentische mededelingen in twijfel trekt, die zal ook het getuigenis van het Nieuwe Testament in diskrediet moeten brengen. Om met dit nieuwtestamentisch getuigenis klaar te komen, volgt men een van deze drie redeneringen:

- Jezus Christus wist Zelf ook niet beter, Hij was ook maar een kind van zijn tijd. Men stelt dan de Godheid (het God-zijn) van Jezus Christus op het spel.

- Jezus Christus wist wel beter, maar heeft zich aangepast aan de opvattingen van zijn tijdgenoten. Nu komt de betrouwbaarheid en waarachtigheid van zijn persoon op de tocht te staan.

- De evangelisten hebben Christus de aanhalingen uit het Oude Testament in de mond gelegd. Met deze redenering ondermijnt men het bestaan van Jezus Christus. Wie is de Jezus van de evangeliën dan eigenlijk nog?

Jezus Christus een kind van zijn tijd?

Zij, die de eerste redenering volgen, zéppen niet altijd met zoveel woorden dat Christus ook maar een kind van zijn tijd was, maar bedoelen met hun subtielere inkleding van woorden precies hetzelfde. Zo bijv. H.M. Kuitert, die schrijft (1969, p.18):

Abraham leefde niet in de twintigste eeuw, Mozes en David evenmin, ook Jezus en Paulus niet, maar elk leefde in zijn eigen tijd, en bediende zich van de kennis van zijn tijd. Abraham wist niet heimelijk van allerlei nieuwe ontdekkingen die wij meemaken. Mozes evenmin, en als wij waarlijk de menswording belijden van de Zoon (en niet een of andere Super-mens-wording, waartegen de christelijke kerk zich altijd heeft verzet) dan heeft ook Jezus binnen de horizon van zijn tijd geleefd en geen andere taal dan die van zijn tijd gesproken.

In feite wordt de lezer hier verguld vergif toegediend. Abraham wist niets van supersonische vliegtuigen of van computers, maar zag hij soms niet - over zijn tijd heen - naar de dag van Jezus Christus (Joh.8:56)? Heeft hij niet vooruitgezien naar de stad, die fundamenten heeft, waarvan God de bouwmeester is (Hebr. 11:10)? Natuurlijk spraken de genoemde personen de taal van hun tijd, maar betekent dat, dat mededelingen uit hun mond onwaarachtig of onhistorisch zouden zijn of dat ze een foute voorstelling van zaken domweg zouden 'napraten'? En aangaande Jezus Christus geldt het woord: 'Wij spreken wat wij weten'. Het zich baseren op en voor waar houden van Gods Woord is nog wel heel iets anders dan het heimelijk weten van allerlei nieuwe ontdekkingen!!

Zo goed als Jezus Christus de onwaarachtigheid van de Farizeeën tot in hun hart doorschouwde en wist wat ze dachten (Matth.9:4; vgl. Joh.2:25) zo goed wist Hij aan de andere kant dat de Schrift de Waarheid is (Joh.17:17) en dat die Schrift niet gebroken kan worden. Alles wat er in staat is betrouwbaar en waar. Kuitert ondermijnt met zijn voorstelling van zaken de leer van de Godheid van Jezus Christus.

En als Jezus Christus wel beter wist

Zij die beweren, dat Jezus Christus wel beter wist, maar zich aanpaste aan de gedachte- en leefwereld van zijn tijdgenoten, maken het met deze redenering niet veel beter. Ze willen de Godheid van Jezus Christus in ere houden, maar geven Hem een brevet van onbetrouwbaarheid en onwaarachtigheid. Jezus Christus is dan niet meer Degene, die kon zeggen: 'Als het anders was, zou ik het u gezegd hebben' (Joh. 14:1-3)! Neen, Hij laat zijn tijdgenoten maar in de waan, dat er ooit een Jona heeft bestaan en dat die drie dagen en drie nachten in de buik van een zeemonster heeft gezeten. Sterker, Hij doet er nog een schepje bovenop en beweert dat Hij zo drie dagen en drie nachten in het hart der aarde zal verkeren. Ja, Hij durft zelfs beweren dat in de dag van het oordeel (zogenaamd) bekeerde inwoners van Ninevé zullen opstaan om tegen het Joodse volk van zijn tijd te getuigen. Ja, Hij spreekt over het teken van Jona, terwijl er nooit een teken van Jona geweest is. En de toekomstige oordeelsdag zal dat alles als ónwaar openbaar makenals de Ninevieten géén acte de présence geven ...! Jezus Christus zou zich aangepast hebben!? Heeft Hij zich soms aangepast aan de mening van de Farizeeën betreffende het wassen van de handen? Of betreffende hun gehuichelde

sabbatsopvatting? Immers: nee!! Welnu, zo heeft Hij zich ook niet aangepast in zijn spreken over Jona, Noach en Daniël. Hij is de absoluut betrouwbare Getuige (Openb.1:5).

Laat de echte Jezus opstaan

De woorden van dit 'kopje' bedoel ik niet spottend. Ik gebruik ze om des te scherper te laten uitkomen, dat we met het derde argument: de evangelisten hebben Jezus bepaalde uitspraken aangaande oudtestamentische personen en gebeurtenissen in de mond gelegd, alle grond onder de voeten verliezen.

Welke garantie hebben we dan dat ze ons nog niet veel meer op de mouw gespeld hebben? Welke mededeling over Jezus Christus is dan nog betrouwbaar? Als we zo met bepaalde uitspraken van de evangelisten mogen omspringen, mogen we het met hun andere mededelingen ook. Met recht kunnen we dan vragen wie de Jezus van de evangeliën eigenlijk is.

De Zoon des Mensen

Het is hier wel de plaats om te wijzen op het belang van de uitdrukking 'Zoon des Mensen'. Met deze titel duidt de Here Jezus Zich regelmatig aan en dikwijls wijst Hij daarbij op zijn toekomstige verschijning. Welnu, die benaming is zonder enige twijfel ontleend aan Daniël 7:13. In het Oude Testament komen we deze uitdrukking wel meer tegen; in het boek Ezechiël bijv. lezen we dat de profeet herhaaldelijk mensenkind genoemd wordt - maar dat zonder dat er aan die naam enige profetische of typische waarde wordt gegeven. We komen deze uitdrukking ook tweemaal in de Psalmen tegen en wel in Psalm 8 en Psalm 144. In het laatste geval wordt er de mens in het algemeen mee aangeduid. In Psalm 8 is dat ten dele ook het geval, maar deze Psalm beschrijft niet alleen de plaats die God aan de mens bij de schepping schonk, maar wijst ook profetisch heen naar de tweede Mens, aan wie alle dingen onderworpen zullen worden. Dit blijkt heel duidelijk uit Hebr.2. In Dan.7 wordt echter uitsluitend bedoeld op Christus, en als de Heiland tegen het Sanhedrin getuigt: 'Van nu aan zult u de Zoon des Mensen zien zitten aan de rechterhand van de kracht en zien komen op de wolken van de hemel' (Matth.26:64), dan verwijst Hij daarmee zonder meer naar Dan.7:13.

En daarmee hebben we dan een tweede getuigenis van de Heer, waaruit de betrouwbaarheid van het boek Daniël blijkt.

Wie zit er achter?

Het enige dat nog bespreking verdient, is de vraag wat er nu eigenlijk achter deze bijbelkritiek schuilgaat. Ik heb me nogal fel gekeerd tegen de aanhangers ervan, zowel die van de oude stempel (Beerens) als die van modernere snit (Kuitert). Moeten we deze mensen nu zien als pure misleiders, die willens en wetens de christenen op een dwaalspoor brengen? Zijn het niet lieden met een wetenschappelijke vorming, die oprecht menen de mensheid te dienen met hun 'bevrijdende visie op de Bijbel'? Wel, ik voel geen enkele behoefte hun oprechtheid in twijfel te trekken, want de kwestie of ze oprecht zijn of niet, dóet er uiteindelijk niet toe.

Saulus was volkomen oprecht bij zijn vervolging van de discipelen. Hij meende een Gode welgevallig werk te doen, maar ondertussen betekende het regelrechte vervolging van Jezus Christus Zelf.

Toen Petrus - na de aankondiging van het lijden door de Heer -zei: 'Dit zal u geenszins gebeuren', was hij volkomen oprecht, maar de Heer keert zich naar hem toe en zegt: 'Ga weg achter Mij Satan, want je bedenkt niet de dingen van God, maar de dingen van de mensen' (Matth.16:23).

Zonder dat hij het zich bewust was, was Petrus met zijn loochening van het kruiswerk een spreekbuis van Satan.

En of een bijbelcriticus nu oprecht is of dwars tegen zijn geweten in spreekt, hij is in het eerste geval net zo goed als in het tweede een spreekbuis van de duivel. Waarom wordt juist het boek Daniël zo verwoed aangevallen? Is het niet juist omdat dit boek zo bijzonder spreekt over de toekomst van het Joodse volk en de regering van de Messias?

Net als in het geval van Petrus zit Satan hierachter. En dan passen geen welwillende woorden en mooie frases. Dan is alleen blootlegging van de boze aard van deze theorieën en resolute afwijzing ervan op zijn plaats.

Daar dit werk niet geschreven is voor verstokte bijbelcritici meen ik hiermee voldoende ruimte en tijd aan de kritiek op het boek Daniël besteed te hebben. Slechts terloops zal ik bij de tekst voor tekst bespreking, waar dat terzake is, nog op enkele kritische punten ingaan.

TWEEDE INLEIDING - ZICHT OP ISRAËL

Verskillend zicht op Israël

Bijbelgetrouwe christenen zullen zich in grote lijnen kunnen vinden in de hiervoor gegeven weerlegging van de kritiek op het boek Daniël. In de strijd tegen de bijbelkritiek staan gelovigen van diverse kerkelijke richtingen zij aan zij. In bepaalde verbanden werken ze ook hartelijk samen. Dat kan omdat ze vasthouden aan de Schrift als het volkomen betrouwbare Woord van God en dezelfde fundamentele waarheden van het christelijke geloof onderschrijven. Ook ten aanzien van de praktische lessen, die uit het boek Daniël te trekken zijn, heerst er onder hen een grote mate van overeenstemming. Deze overeenstemming in opvatting wil ik graag eerst beklemtonen vóór ik op de verschillen inga. Er zijn namelijk verschillen, dat valt niet te verhelen, en deze betreffen de uitleg van de profetie in het algemeen. Wie de meningen op dit terrein gaat inventariseren, stuit in eerste instantie op twee opvattingen, die o.a. verschillen in visie wat de toekomst van Israël aangaat.

Ten eerste is er de meest gangbare opvatting dat de Kerk van de nieuwtestamentische bedeling in de plaats gekomen is van Israël. Anderen formuleren het liever zo: de Kerk, die in de oudtestamentische bedeling gebonden was aan Israël, is uitgegroeid tot de nieuwtestamentische Kerk. Volgens deze opvatting heeft Israël als volk geen heilstoekomst meer. De heilsprofetieën betreffende volk, land en stad Jeruzalem moeten vergeestelijkt toegepast worden op de situatie van de Kerk in deze tijd of op de situatie van het Nieuwe Jeruzalem in de eeuwigheid. Verder meent men, dat we nu leven in de tijd van het duizendjarig rijk. Zeer recent heeft J. A. van Delden (1985) deze opvatting nog weer verdedigd.

Ten tweede is er de opvatting, dat Israël als volk nog wel degelijk een heilstoekomst heeft. Men gelooft dat de heilsprofetieën van het Oude Testament, die over de toekomst van Israël handelen ook onverkort voor Israël gelden en eenmaal aan dit volk in vervulling zullen gaan. Men is van mening, dat er voordat de eeuwige toestand ingaat, nog een vrederijk op aarde zal aanbreken.

Geen twee, maar drie opvattingen

Wanneer we de tweede opvatting nader bekijken, blijkt dat de aanhangers ervan in twee groepen uiteen vallen. Het feit, dat men het volk Israël nog een heilrijke toekomst toekent mag namelijk een bindende factor zijn, het kader waarbinnen men deze toekomst plaatst verschilt echter, en dat is van zo ingrijpend belang dat we wel over twee zelfstandige meningen moeten spreken en in totaal op een driedeling uitkomen.

De ene groep meent dat het heil aan Israël gerealiseerd wordt binnen het kader van de Kerk; de andere groep meent dat dit buiten het kader van de Kerk gebeuren zal. Hier zit een Kerkvisie achter, die van veel meer belang is dan de visie die men op Israël heeft. Zij die Israël een toekomst toekennen binnen het kader van de Kerk, zijn namelijk de gedachte toegedaan dat de Kerk van het begin der schepping af op aarde bestaat en dat ze tot aan 'de jongste dag' op aarde blijven zal. Deze gedachte vinden we precies zo bij de allereerst genoemde hoofdgroep. Degenen, die Israël een toekomst toekennen buiten het kader van de Kerk, leren dat de Kerk of Gemeente haar loopbaan op aarde pas begonnen is met de Pinksterdag genoemd in Hand.2.

Zo komen we tot drie zelfstandige opvattingen, die als volgt in schema gebracht kunnen worden:

- (1) Kerk van Adam af - Israël als volk geen toekomst
- (2) Kerk van Adam af - Israël als volk wel een toekomst, maar binnen het kader van de Kerk
- (3) Kerk vanaf de Pinksterdag - Israël als volk wel een toekomst, maar buiten het kader van de Kerk

De maranathagedachte

Opvatting (3) staat bekend als de ‘Maranathagedachte’. Ze is in woord en geschrift in ons land bekend gemaakt o.a. door H.C. Voorhoeve in de vorige eeuw en de bekende Joh. de Heer in deze eeuw. En om maar direct duidelijk te wezen: deze studie over het boek Daniël is vanuit die optiek geschreven. Aangezien deze maranathagedachte bij velen toch nog vrij onbekend is wil ik ze hier in hoofdpunten naar voren brengen en daarbij van bijbelse argumenten voorzien.

1. De heilsprofetieën betreffende volk, land en stad Jeruzalem gelden in letterlijke zin het volk Israël, het land Palestina en de aardse stad Jeruzalem.

- De profetieën betreffende de eerste komst van Jezus Christus (waarbij inbegrepen de verwerping van de Messias *door* het volk) en de daaropvolgende terzijdestelling *van* het volk, zijn in de meest letterlijke zin vervuld. Dit houdt in dat de profetieën betreffende de wederkomst van Christus (waarbij inbegrepen de bekering van Israël en het herstel van ‘volk, land en stad’) even letterlijk vervuld zullen worden. Anders toch zouden we in één en hetzelfde tekstverband twee exegetische sleutels (een letterlijke en een vergeestelijkende) moeten toepassen.
- De vloeken in wet en profeten aangekondigd zijn letterlijk op Israël als volk neergekomen. Dit houdt in, dat de zegeningen aan Israël als volk voorzgd ook aan dat volk en niet aan ‘iemand’ anders in vervulling zullen gaan.
- De ‘herstel’-profetieën bevatten een menigte aan details betreffende het herstel van volk, land en stad. Het is ondoenlijk al die details in geestelijke zin op de Kerk toe te passen.
- In het Nieuwe Testament worden bepaalde oudtestamentische profetieën op onze tijd toegepast, o.a. de voorzeggingen dat God zich over de volken erbarmen zou; maar dat betekent niet dat héél de profetie vergeestelijkt op onze tijd mag toegepast worden. Nergens in het Nieuwe Testament wordt dat bijv. gedaan met de beloften die specifiek gelden voor stad en land.

Daarbij moet bedacht worden, dat het heil nu tot de volken komt dankzij de val van Israël (Rom.11:11). Dit feit is in het Oude Testament voorzgd. Maar eveneens is in het Oude Testament voorzgd, dat er een tijd zal komen dat het heil tot de volken zal uitgaan ten gevolge van het herstel van Israël (Zach.8:13).

En zo letterlijk als het één is geschied, zo letterlijk zal het andere gebeuren.

- Wanneer de profetieën spreken over het herstel en het weer bewonen van ‘uw puinhopen’, ‘uw verwoeste plaatsen’ en ‘uw verwoest land’ (zie Jes.49:19; 60:10 en Zach.8:3-8) dan kan dit herstel op niets anders betrekking hebben dan op dezelfde zaken als waarop het verwoesten en het niet bewonen betrekking hebben.
- Het Nieuwe Testament bevat vele teksten die het herstel van Israël rechtstreeks aangeven of indirect aanduiden. Zo wordt in Hand.3:19-21 en Rom.11:26 de profetie niet vergeestelijkt, maar in zijn letterlijke waarde gehouden, en de vervulling ervan gesitueerd in de eindtijd, bij de wederkomst van Christus. Zie verder: Matth.10:23; 19:28; 23:38; 24:15-35; Luk.1:32,33,70,71; Hand.1:6,7; Openb.11 en 12.

2. De Kerk bestaat eerst vanaf de Pinksterdag

- Toen de Here Jezus op aarde was heeft Hij gezegd: ‘Op deze rots zal Ik mijn Gemeente bouwen’ (Matth.16:18). Zijn Gemeente moest toen nog gebouwd worden! De Heer spreekt niet over: uitbouwen, verbouwen, herstellen of iets dergelijks. Hij zegt: ‘Ik zal bouwen’. Dat handelt dus over iets dat er nog niet was.
- 1Kor.12:13 geeft aan hoe de Gemeente (ofwel: het Lichaam van Christus) is ontstaan. We lezen daar: ‘want ook wij allen zijn door één Geest tot één lichaam gedoopt, hetzij Joden, hetzij Grieken . . .’. Het ene lichaam van Christus is dus ontstaan door de doop met de Heilige Geest. En deze doop heeft nooit eerder plaatsgevonden dan op de Pinksterdag (vergelijk: Matth.3:11; Hand.1:5 en 2:1-21). Er kan dus pas sprake zijn van de Kerk in de periode ná de Pinksterdag en nooit in de periode daarvóór.
- In Ef.2:13-18 geeft Paulus aan, dat de heiden die veraf was en de Jood die dichtbij was, van elkaar gescheiden waren door een scheidsmuur, de wet van de geboden. Jood en heiden konden slechts *tot één nieuw mens* geschapen worden nadat die scheidsmuur weggebroken was. Daardoor werden bei-

den niet alleen met elkaar *tot één nieuwe mens* geschapen, maar ook in één lichaam verzoend met God. Dat kon dus pas na de verzoening die op het kruis heeft plaatsgevonden. De heiden wordt niet ingelijfd bij het Jodendom, maar er ontstaat een totaal nieuwe mens!

- Volgens Ef.2:19-22 is de Kerk of Gemeente gebouwd op het fundament van apostelen en profeten. Blijkens Ef.3:5 zijn dit de profeten van de nieuwe bedeling. Voordat de apostelen optraden kan er van de Kerk dus geen sprake zijn.

- In de Schrift wordt de Gemeente (én het evangelie dat onthult wat de Gemeente is) een verborgenheid of geheimenis genoemd. De onthulling ervan heeft eerst in de bedeling na het kruis plaatsgevonden (zie Ef.3:3-5; Kol.1:26; Rom.16: 25,26).

3. De Kerk blijft niet tot de jongste dag op aarde

Zo min als de Kerk vanaf het begin der schepping op aarde bestond, zo min blijft ze tot aan de zogenaamde jongste dag op aarde. De wederkomst van Jezus Christus vindt plaats in twee fasen. De eerste fase is deze dat Hij komt om de Gemeente tot Zich te nemen en in het Vaderhuis te brengen (Joh.14:1-3; 1Thess.4:15-18).

Deze gebeurtenis vindt plaats vóór de Grote Verdrukking. De Heilige Geest, verbonden aan en wonevend in de Gemeente, is de tegenhouder van de antichrist, wiens openbaar worden als antichrist de Grote Verdrukking inluidt (2Thess.2:6,7 in het licht van 1Joh.4:4). De Gemeente wordt voor het uur van de verzoeking bewaard (Openb.3:10).

4. Israël en de volken in de Grote Verdrukking

De Grote Verdrukking heeft een aspect dat naar Israël gekeerd is, daarover spreken teksten als: Jer.30:1-9; Dan.12:1,2; Matth.24:15-35. Ook is er een aspect dat naar de volken gekeerd is; zie Openb.7:9-16.

In de periode van de Gemeente bestaat er geen onderscheid tussen een bekeerde Jood en een bekeerde heiden (Gal.3:28,29 en Kol.3:11). Er is onderscheid in gaven (1Kor.12:12,13) maar geen onderscheid in heilspositie of zegening (Ef. 4:3-6). In de periode van de Grote Verdrukking lezen we echter van *twee* groepen gelovigen, te weten: een groep van 144.000 verzegelden uit alle stammen van Israël en een grote schare, die niemand tellen kan uit alle taal, volk en natie (zie Openb.7). In die tijd is Jeruzalem ook weer het godsdienstige centrum (Openb.11).

5. Christus komt terug met de zijnen na de Grote Verdrukking

Na de Grote Verdrukking zal Christus verschijnen met alle heiligen (die Hij vóór de Verdrukking tot zich genomen heeft) (Zach.14:5; 1Thess.3:13, 4:14). Dan zullen zij met Hem geopenbaard worden in heerlijkheid (Kol.3:3,4). Hij komt om de antichristelijke machten op aarde te verderven en met Hem zijn de geroepenen en uitverkorenen en getrouwen (Openb.17:14). Hij komt met zijn legers bekleed met wit, rein, fijn linnen (Openb.19:8). Zijn bruid, de Gemeente, is er mee bekleed.

Christus zal zijn verdrukte volk Israël verlossen en Jeruzalem bevrijden, waarbij zijn voeten zullen staan op de Olijfberg (Zach.14:1-7).

6. Het oordeel over de levenden

Vervolgens zal Christus zich zetten op de troon van zijn heerlijkheid en zullen alle volken voor Hem vergaderd worden om geoordeeld te worden. Hij zal ze verdelen in 'schapen' en 'bokken' die beiden beoordeeld worden naar hun gedrag ten opzichte van een derde groep, 'mijn broeders' genoemd. Net als ten tijde van de Grote Verdrukking is er bij de verschijning van de Heer sprake van twee onderscheiden groepen gelovigen. Dit bewijst nog eens dat we ons dan in de nachristelijke periode moeten bevinden.

7. De eerste opstanding vindt zijn beslag

De Bijbel spreekt over twee opstandingen, die verschillen in karakter en in tijd:

In karakter:

de opstanding ten leven en de opstanding ten oordeel (Joh.5:28,29) de opstanding van de rechtvaardigen en van de onrechtvaardigen (Hand.24:15; Luk.14:14)

In tijd:

de opstanding *uit de doden* (Mark.9:9; Luk.20:35; Fil.3:11) de eerste opstanding en de opstanding van de overige doden (Openb.20:1-6 en 11-15).

Vgl. voor de reikwijdte van het woord 'uur' in Joh.5:28,29 het 25ste vers, evenals Joh.4: 23 en 1Joh.2:18.

Zo goed als de opstanding van 'de overige doden' (Openb.20:5,12) een lichamelijke opstanding is, zo goed is de eerste opstanding een lichamelijke opstanding.

Christus is de eersteling van de opstanding uit de doden ofwel van de eerste opstanding. De tweede fase van deze opstanding vindt plaats als de Heer de zijnen tot zich neemt. Dan zullen allen die in Christus ontslapen zijn (1Thess. 4:16) opstaan en samen met de levenden de Heer tegemoet gaan in de lucht.

De laatste fase vindt plaats bij de verschijning van de Heer, en betreft de beide groepen martelaren uit de tijd ná de opname, te weten:

- zij die om het getuigenis van Jezus en het Woord Gods onthoofd waren (vgl. Openb.6:9)
- zij die het beest of zijn beeld niet aanbeden hadden (verg. Openb.13:15).

Hun opstanding vindt plaats vóór de oprichting van het vrederijk (Openb.20:4).

8. Na zijn verschijning zal Christus 1000 jaar regeren

Als God regeert Christus van eeuwigheid en tot in eeuwigheid. Daarnaast echter spreekt de Schrift over zijn heerschappij als de Zoon des Mensen (Ps.8). Zijn heerlijkheid zal niet alleen de aarde omvatten, maar ook de dingen die in de hemelen zijn. Dit laatste aspect vinden we niet in het Oude Testament, maar het is een verborgenheid, die aan de Gemeente is onthuld (Ef.1:10). Principieel is aan de opgestane Christus alle macht gegeven in hemel en op aarde (Matth.28:18), maar Hij oefent deze macht nu nog niet openlijk in koninklijke heerschappij uit. Wij zien nu nog niet alle dingen aan Hem onderworpen (Hebr.2:8,9). Nu nog zit de Heer met zijn Vader in Diens troon. Straks echter zal Hij Zich met de overwinnaars zetten op zijn eigen troon (Openb.3:21). Nu nog heeft zijn koninkrijk het karakter zoals in Matth.13 aangegeven, en karakter dat in het Oude Testament niet is onthuld (Matth.13:35). *Dan* krijgt het het karakter zoals in het Oude Testament aangegeven.

Als de Christusregering ingaat, zal de Satan gedurende duizend jaar alle bewegingsvrijheid worden ontnomen. De Schrift zegt dat een engel hem greep en bond, hem in de afgrond wierp en die sloot en verzegelde boven hem. Nu nog gaat Satan rond als een brullende leeuw (1Petr.5:8). Nu hebben we nog te strijden tegen de geestelijke machten van de boosheid in de hemelse gewesten (Ef.6:12). *Dan* zal er vrede en gerechtigheid heersen, zonder dat Satan kan proberen een stok tussen de spaken te steken. *Dan* zal de kennis des Heren de aarde bedekken zoals de wateren de zeebodem.

9. Het oordeel voor de Grote Witte Troon

Na het duizendjarig rijk zal Satan voor een korte tijd worden losgelaten. Het blijkt dat het mensenhart zelfs ondanks de binding van Satan niet veranderd is. De boze ziet kans velen in opstand te brengen tegen Christus en zijn rijk. Het zijn echter zijn laatste stuiptrekkingen. Vuur van de hemel verteert de tegenstanders en de Satan wordt geworpen in de poel van vuur waar het beest en de valse profeet al duizend jaar eerder in geworpen waren (Openb.20:10).

Dan zullen al de ongelovigen opstaan. Zij worden geoordeeld naar hun werken en dat houdt een eeuwige ondergang in. Het boek van het leven dient als stille getuige. Gods administratie is pijnlijk nauwkeurig.

10. De nieuwe hemel en de nieuwe aarde

Vervolgens gaat de eeuwige toestand in. Christus geeft, nadat de laatste vijand - de dood - teniet gedaan is, de heerschappij aan de Vader (1Kor.15:24). Dan zal God, de drieënige God, alles en in allen zijn. Dan is de Christocratie overgegaan in de Theocratie.

Bij de bestudering van de profetische delen van het boek Daniël zullen we gelegenheid hebben nog meer argumenten voor deze visie aan te dragen, voornamelijk wat betreft de tijd van de Christus-regering.

Eén heilsgrond

Nog een enkel woord met betrekking tot de toekomst van Israël. Men beschuldigt hen die Israël als volk nog een toekomst toekennen er dikwijls van, dat ze tweeërlei heilsweg of heilsgrond zouden leren. Dit is echter beslist niet het geval. Er is maar één heilsgrond en dat is het offer dat Jezus Christus op Golgotha heeft gebracht. Israël zal nooit de rust en de vrede in het land Palestina beërven buiten het kruis van Christus om.

Er is ook maar één heilsweg, namelijk die van bekering en geloof. Alleen het *bekeerde Israël* zal het land in vrede beërven.

Verschillende heilspositie

Er is echter wel onderscheid in heilspositie. We zien daar een bepaald facet van in het woord van de Heer Jezus over Johannes de Doper, dat de minste in het Koninkrijk der hemelen méér is dan hij.

We merken het ook op in Hebr.12:23 waar sprake is van 'de Gemeente van de eerstgeborenen'. Die term heeft niet noodzakelijkerwijze met tijdorde, maar wél met rangorde te maken.

Verder lezen we in Openb.14 over een schare van 144.000 gezaligden die een volstrekt unieke positie innemen. Niemand kan het lied leren dat zij zingen.

Tenslotte lezen we in Openb.21 over het Nieuwe Jeruzalem dat de bruid van het Lam genoemd wordt. Van haar worden echter de koningen en volken onderscheiden, die hun rijkdom tot haar brengen (vs.24). Dan is er nog sprake van de slaven die in haar zijn en die Gods aangezicht zien. Mogelijkerwijs kan men die vereenzelvigen met de stad, maar zéker niet met de koningen en de volken die in vers 23 genoemd worden.

Een beroep op Ef. 4 niet ter zake

Ter verdediging van het standpunt van het ene heil, beroept men zich meestal op Ef.4:3-6. Inderdaad wordt in die verzen sterk de nadruk gelegd op de eenheid van de gelovigen, maar... daar gaat het nu juist over de eenheid van het 'lichaam' te weten de Gemeente. Dit beroep zegt in dit opzicht dus niets. Ef.4 laat zich alleen aanvoeren tegen hen, die binnen het kader van de Kerk over verschillende heilsposities spreken, zoals de voorstanders van de hiervoor genoemde tweede opvatting doen.

DERDE INLEIDING - ZICHT OP HET BOEK DANIËL

Het boek Daniël onderscheidt zich van de andere profetische boeken van het Oude Testament door indeling en profetische opzet.

Ogenschijnlijk laat het boek zich verdelen in twee totaal verschillende delen. Het eerste deel bestaat dan uit de hoofdstukken één tot en met zes, die een aantal episodens uit het leven van Daniël en zijn vrienden beschrijven. Het tweede deel omvat de hoofdstukken zeven tot en met twaalf, die hoofdzakelijk gevuld zijn met de beschrijving van visioenen en profetische mededelingen.

Maar hoewel het eerste deel, behoudens de uitleg van het droombeeld van Nebukadnezar, alleen geschiedkundige mededelingen bevat, heeft het toch ook een profetisch karakter. De lotgevallen van Daniël en zijn drie vrienden geven ons namelijk een type of voorafschaduw van wat het gelovige Joodse overblijfsel in de toekomst, in de tijd van de antichrist, zal meemaken.

Het bewijs van deze stelling vinden we wanneer we Daniël 3 vergelijken met Openbaring 13 en Daniël 6 met 2Thessalonicenzen 2. De overeenkomst is te duidelijk om 'toevallig' te kunnen zijn. Bovendien valt uit de Schrift heel duidelijk aan te tonen, dat een typologische Schriftverklaring een legitieme Schriftverklaring is.

Kort samengevat laat zich het eerste deel - gezien vanuit dit gezichtspunt - als volgt beschouwen:

Hoofdstuk 1 toont ons de trouw aan Gods Woord en de vastberadenheid van de gelovige Joden in de eindtijd.

Hoofdstuk 2 laat zien dat wijsheid en kennis van Gods wegen slechts bij hen gevonden wordt. Onder hen zijn de 'leraars'.

Hoofdstuk 3 beschrijft de hoogmoed van de staatsmacht, die aanbidding opeist. Zoals gezegd is de parallel met Openbaring 13 overduidelijk.

Hoofdstuk 4 beschrijft de zelfverheffing van de mens, die in de anti-christelijke tijd zijn hoogtepunt zal bereiken. Gods oordeel daarover zal niet uitblijven en er is slechts herstel voor hen, die zich vernederen (vgl. Ps.2).

Hoofdstuk 5 toont de ondergang die het afvallig wereldsysteem tegemoet gaat. Vrede, vrede en geen gevaar, maar dan komt het plotselinge verderf. De zorgeloosheid en losbandigheid van de eindtijd worden hier aangegeven.

Hoofdstuk 6 de mens neemt de positie van God in en laat zich als God behandelen.

Deze geschiedenissen bevatten dus evenzoveel profetische 'doorkijkjes'.

Hoewel A. de Bondt zeker niet zo ver gaat als wij wat het invullen van de profetische betekenis van de eerste zes hoofdstukken aangaat, is het toch goed te zien dat hij aan de eerste zes hoofdstukken een profetisch karakter toekent en daarin de profetische beschrijving ziet van 'de worsteling tussen het Koninkrijk van God en het koninkrijk van deze wereld'.

Naast bovengenoemde profetische lessen bevat dit eerste deel ontzaglijk veel leringen voor ons praktische leven.

Omgekeerd bevat het profetische deel ook een paar historische mededelingen en is het negende hoofdstuk, dat uitvoerig het gebed van Daniël voor zijn volk weergeeft, van uiterst praktische waarde.

Profetische strekking

Ook wat de profetische strekking betreft onderscheidt het boek Daniël zich van de andere profetische boeken.

Deze laatste bevatten een beperkte boodschap zoals de boeken Haggai en Nahum bijvoorbeeld, waarin respectievelijk de herbouw van de tempel en de ondergang van de stad Ninevé wordt aangegeven.

Of ze omvatten vele profetieën betreffende het herstel van Israël en het lot dat de diverse buurvolen van Israël zal treffen, zonder echter een doorlopende profetische beschrijving te geven.

Dit laatste doet Daniël echter wel. De profeet geeft een profetische volkerengeschiedenis in kort bestek. Deze loopt uit op het optreden van de antichristelijke wereldmacht, die door de komst van de Zoon des mensen teniet gedaan wordt.

Wat dat betreft is het boek Daniël wel 'de Openbaring' van het Oude Testament te noemen. Tijdens de behandeling zullen we meer dan eens gelegenheid hebben naar dat laatste bijbelboek te verwijzen.

Kenmerken van de profetie

Enkele opmerkingen over de kenmerken van de profetie in het algemeen en over die van Daniël in het bijzonder, zullen dienstig zijn.

Profetie houdt in, dat de mens in zijn verantwoordelijkheid ten opzichte van God gefaald heeft.

We zien dat al in de hof van Eden met de aankondiging van het zaad van de vrouw, dat de kop van de slang vermorzelen zou. Bovendien gaat het in de profetie uiteindelijk om de verheerlijking van God door en in dat Zaad. Het gaat om Christus! Het laatste bijbelboek heet dan ook de 'Openbaring van Jezus Christus'.

We zien ook dat de profetie uitgebreider en helderder wordt naarmate de afval toeneemt.

Profetie wordt vaak uitgesproken naar aanleiding van een actuele gebeurtenis of toestand. Ze vindt vaak een eerste vervulling na een kort tijdsverloop. Dit is meestal slechts een gedeeltelijke vervulling, de finale van de profetie vindt plaats in de eindtijd.

Een duidelijk voorbeeld daarvan hebben we in de voorzegging van Daniël over het doen ophouden van het dagelijks offeren het oprichten van de gruwel die verwoesting brengt (Dan.11:31). Deze profetie heeft een eerste vervulling gevonden in de tijd van Antiochus Epifanes, maar volgens het woord van Jezus Christus is er nog een vervulling te verwachten in de tijd van de Grote Verdrukking die voorafgaat aan zijn verschijning (Matth. 24:15-35).

Een deel van de profetie bestaat uit voorzeggingen over het volk Gods terwijl het zich -hoewel vaak in een toestand van ongeloof -nog onder de openlijke regering van God bevindt, omdat God zijn troon nog te Jeruzalem heeft. Daarnaast zijn er profetieën uit de tijd, dat God zijn troon te Jeruzalem opgeeft.

In de eerste soort profetieën spelen als vijanden van Israël Egypte, de omliggende volken, maar bovenal Assur een rol. In de tweede soort profetieën is Babylon met zijn opvolgende machten de grote tegenstander.

Een belangrijk kenmerk van de profetie van Daniël is dit, dat het boek geen boodschap aan het volk bevat. De eerste profetie is nota bene gericht tot een heidens vorst. De latere visioenen en ook de uitleggingen werden alleen aan Daniël meegedeeld. Dit houdt verband met het feit, dat Israël volkomen heeft gefaald. Van Sodom en de andere steden zegt God, dat Hij ze sparen zou als er tien rechtvaardigen waren: tien mensen die recht handelen. Maar zo spreekt God niet over zijn volk. Hun verval was zo ernstig in zijn oog en zij waren zoveel meer verantwoordelijk dat zelfs de aanwezigheid van drie 'modelfiguren' van rechtvaardige wandel met God het oordeel niet zou kunnen afwenden. Het oordeel begint bij het huis van God (1Petr.4:17). In Jer.25:1.8 wordt de beker van Gods toorn ook eerst Jeruzalem en Juda aangeboden. God ijvert voor de heiligheid van zijn volk (vgl. Amos 3:1,2 en Jer.46:28).

De mate van bevoorrechting bepaalt de mate van verantwoordelijkheid. Dat geldt voor Bethsaïda en Chorazim waarover de Heer het wee uitroept, en dat geldt ook voor de christenheid. We zien dat geïllustreerd in Openb. 2 en 3 en wel in het bijzonder in het oordeel dat Laodicéa wordt aangezegd..

Het voorgaande is ook de reden, dat we de uitspraak 'Zo zegt de Here' in het boek Daniël niet tegenkomen. De critici hebben dit verschijnsel aangegrepen als een argument voor hun late datering van het boek en tonen daarmee helaas hun gebrek aan inzicht in de gedachten van God. Voor Israël ging het vonnis van 'Lo Ammi' - 'Niet-Mijn-Volk' (Hosea 1:9) in vervulling. Dat hield in dat God zich niet meer tot zijn volk als zodanig wendde, maar alleen tot de enkele getrouwen onder hen die een getuigenis voor zijn naam vormden in het vreemde land.

Lees verder over het boek Daniël : <http://www.verhoevenmarc.be/daniel.htm>

verhoevenmarc@skynet.be - www.verhoevenmarc.be - www.verhoevenmarc.be/NieuwsteArtikelen.htm